

विभिन्न समुदाय
सफा र स्वच्छ
घोषित : पृष्ठ ५

फेरि बसाइँ सर्ज
रोकयो खानेपानी
सुविधाले : पृष्ठ ६

दिग्गो खानेपानी
प्रणालीका आधार
स्तरभग्नहरू: पृष्ठ ७

खानेपानी
आयोजनाको सार्थक
संयोजन : पृष्ठ ९३

मर्यादित
नाहिनावारी र
वर्तमान परिवेश:
पृष्ठ २१

पानी र सरसफाई

नेपाल स्वास्थ्यका लाभि पानी (नेवा) को त्रैमासिक बुलेटिन

वर्ष २१

अंक ४

श्रावण २०८०

खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाको संयुक्त अनुगमन सम्पन्न

नेपालका ग्रामीण समुदायमा खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता प्रवर्धनको कार्य गर्दै आएको नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा) ले यस्ता क्रियाकलाप सम्बन्धित पालिका र उपभोक्तासँगको साझेदारीमा सञ्चालन गर्दै अएको छ। खानेपानी आयोजनाहरूमा नेवा, पालिका र उपभोक्ताको संयुक्त लगानी रहेको हुनाले आयोजना निर्माणको क्रममा पालिकाबाट प्राविधिक र व्यवस्थापकीय दृष्टिकोणबाट अनुगमन हुने गर्दछ। पालिकाले यसरी अनुगमन गरेर नेवा र उपभोक्ता समितिलाई सल्लाह सुझाव दिने गर्दछ। त्यसैगरी जिल्ला समन्वय समिति, खानेपानी तथा सरसफाई डिभिजन कार्यालय, जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय जस्ता जिल्ला तहका कार्यालयले पनि आयोजनाको अनुगमनम गरी नेवा तथा पालिका र उपभोक्तालाई सल्लाह सुझाव दिने गरेका छन्।

म्यादी जिल्लाको धवलागिरी गाउँपालिका-५ मल्काबाँड खानेपानी आयोजनाको अनुगमनका क्रममा अनुगमन टोली

कुलवाज झाँक्रीखोला, छिसफाँट, हाँडीखोला, किटेनी, धप्के ढुङ्गा, म्यालडाँडा, जेलखोला खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाको पालिकाबाट अनुगमन गरिएको थियो। पालिकाका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, प्रमुख प्रसाशकिय अधिकृत, लेखा अधिकृत, इन्जिनियर र सब-इन्जिनियर रहनुभएको अनुगमन टोलीले आयोजनाको अनुगमनपछि नेवा र उपभोक्ताहरूलाई सल्लाह सुझाव दिएको थियो।

यसैगरी जिल्ला समन्वय समिति म्यादीको अनुगमन टोलीले धवलागिरी गाउँपालिकामा सञ्चालन भएका मल्कबाड र बेसी पन्थोक खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाको अनुगमन गरेको थियो भने जिल्ला समन्वय समिति बागलुडको अनुगमन टोलीले जैमिनी नगरपालिकामा सञ्चालित भेडीखर्क लिप्ट, भातडाँडा, ठुल्चौर दुर्लेनी र उलिना पुतली खुरिया तथा निसीखोला गाउँपालिकामा सञ्चालित निस्लीखवाड खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाको अनुगमन गरेको थियो। दुवै अनुगमनमा जिल्ला समन्वय समिति प्रमुख, उप प्रमुख, जिल्ला समन्वय अधिकारी र सचिव अधिकारीको सहभागिता रहेको थियो।

काख्मे जिल्लाको बेथानचोक गाउँपालिका - ६, महाँकालचौर खानेपानी आयोजनाको अनुगमनका क्रममा आयोजित भेलाको भलक

(बाँकी पृष्ठ २ मा)

सम्पादन मण्डल

डा. महेश्वर प्रसाद यादव, संयोजक
(पिएमआर प्रबन्धक)

अरुण कुमार श्रेष्ठ, सदस्य
(वास प्रबन्धक)

उमेश बस्नेत, सदस्य
(फण्डरेजिड संयोजक)

भरत अधिकारी, सदस्य
(विज्ञ सम्पादक)

सल्लाहकार

ई. रेशम जंग सिंह
(निर्देशक, नेवा)

कुमार प्रसाद सिलवाल
(वरिष्ठ प्रबन्धक - फिल्ड अप्रेसन)

दिनेश उप्रेती

(प्रशासन तथा मानव संसाधन प्रबन्धक)

नेपाल स्वास्थ्यका लागि पानी (नेवा)

लोहसाल, काठमाडौं, नेपाल
पोष्ट बक्स नं. : ४२३१

फोन नं. : ०१-४०१५७०७, ४०१५६०८

टोल फ्री नं. : १६६० ०१ २३४५०

इमेल : newah@newah.org.np

वेबसाइट : www.newah.org.np

(पृष्ठ १ को बाँकी)

यसै क्रममा नेवा, वागमती प्रदेश कार्यालय अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा सञ्चालित खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूको जिल्ला स्तरीय अनुगमन सम्पन्न भएको छ। जिल्ला समन्वय समिति, सिन्धुली र नेवाको संयुक्त अनुगमन टोलीद्वारा गोलन्जोर गाउँपालिका - ४ स्थित कुभिण्डे खानेपानी आयोजना र काप्रे जिल्लाको बेथानचोक

सिन्धुली जिल्लाको गोलन्जोर गाउँपालिका - ४, कुभिण्डे खानेपानी आयोजनाको अनुगमनका क्रममा अनुगमन टोली उपभोक्ताहरूसँग विमर्श गर्दै

सम्पादकीय

यात्राको चौथो दशकको संघारमा टेक्दै गर्दा

नेपालका ग्रामीण समुदायमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा) को प्रयासले अब चौथो दशकको संघारमा टेकेको छ। कार्यक्रम सञ्चालनका तीन दशक सफलतापूर्वक पार गरी अब एकतीसौ वर्षमा प्रवेश गरेको नेवाले हालसम्म समुदायका २२ लाख भन्दा बढी वासिन्दालाई खानेपानी र सरसफाइको आधारभूत सुविधा उपलब्ध गराउन सफल भएको छ। समुदायको अगुवाई, स्वामित्व र व्यवस्थापनमा सम्पन्न दुई हजार छ सय भन्दा बढी आयोजनाहरूको माध्यमबाट ग्रामीण क्षेत्रका वासिन्दाहरूको जीवनलाई सहज बनाउने यो कार्यले उनीहरूको जीवनका विभिन्न आयाममा सकारात्मक परिवर्तनहरू आएका छन्।

समावेशी विकासको अवधारणालाई कार्यक्रममा आत्मसात गरेको नेवाले गरीब, पिछडिएका, सीमान्तकृत र महिलाहरूको उत्थान र समविकासमा ध्यान दिएको छ। आयोजनाको गुणस्तर र दिगोपनलाई कार्यक्रमको मुख्य अवयवका रूपमा लिएको हुनाले नेवाले खानेपानी र सरसफाइका भौतिक सरचनाहरूको निर्माणमा मात्र नभई सरसफाइ र स्वच्छतालाई पनि त्यक्तीकै ध्यान दिएको छ। देशलाई खुला दिसामुक्त बनाउने कार्यमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको यो संस्था देशलाई पूर्ण सरसफाइ उन्मुख अवस्थातिर अधि बढाउने अभियानमा पनि संलग्न छ। आज कैयौं आयोजना क्षेत्रका समुदायहरू सफार र स्वच्छ समुदाय घोषणा यही भूमिका अन्तर्गत भएका कार्यहरू हुन्। यी समस्त उपलब्धिहरू हासिल गर्न सहयोग गर्ने नेपाल सरकार, दातृ निकाय, उपभोक्ताहरू र सरोकारवालाहरू प्रति नेवा कृतज्ञ छ।

नेवाले काम गर्दा हासिल गरेका अनुभव र सिकाईहरूलाई लिपिबद्ध गर्ने प्रयास अनुरूप प्रकाशित यो बुलेटिनमा समुदायमा भएका परिवर्तनका प्रसङ्गहरूलाई जोड दिँदै आएको छ। आगामी दिनमा पनि यो क्रमलाई निरन्तरता दिन हामी प्रतिबद्ध छौं।

गाउँपालिका - ६, महाँकालचौर खानेपानी आयोजनाको स्थलगत अनुगमन गरिएको थियो।

अनुगमन टोलीलाई सम्बन्धित पालिकाहरूको आर्थिक योगदान तथा नेवा संस्थाको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग एवं समुदायको श्रमदान, नगद सहयोग तथा साफेदारीमा सञ्चालित यी आयोजनाहरू ग्रामिटी फ्लो, सोलार लिपट तथा ग्रीड लिपटमा आधारित भएको जानकारी दिइएको थियो। यस क्रममा नेवा वागमती प्रदेश कार्यालय सिन्धुलीका प्रदेश प्रमुख मैत्रेयी शर्माले नेवाले खानेपानीका साथै पूर्ण सरसफाइ उन्मुख कार्यक्रम सम्पन्न गरी सम्पूर्ण आयोजनाहरू उपभोक्ताहरूलाई हस्तान्तरण गरिने जानकारी दिनुभएको थियो।

सो अवसरमा सिन्धुली बासीलाई निरन्तर रूपमा स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइको पहुँच वृद्धिमा सहयोग पुऱ्याएकोमा जिल्ला समन्वय समितिका संयोजक कारसाड लामाले नेवाप्रति आभार ब्यक्त गनुभयो। अनुगमन भ्रमण टोलीमा जिल्ला समन्वय समितिका उपप्रमुख, जिल्ला समन्वय समितिका सदस्यहरू, जिल्ला गैरसरकारी संस्था महासंघका प्रतिनिधि तथा नेपाल पत्रकार महासंघ सिन्धुलीका प्रतिनिधि तथा नेवा संस्थाका कर्मचारीहरूको सहभागिता रहेको थियो।

विनोद कोइराला/नवीन घिमिरे

विश्व वातावरण दिवस तथा राष्ट्रिय सरसफाइ सप्ताह मनाइयो

प्रत्येक वर्ष जुन ५ का दिन मनाइने विश्व वातावरण दिवस यस वर्ष पनि विभिन्न कार्यक्रमहरूको आयोजना गरेर मनाइयो । प्लास्टिकजन्य पदार्थको बढादो प्रयोगबाट सिर्जना हुने प्रदूषण समग्र विश्वका लागि दूलो चुनौतीका रूपमा देखा परेको सन्दर्भमा ‘प्लास्टिकजन्य प्रदूषण निमूल पारौं, वातावरण मैत्री विकल्पको उपयोग गराँ’ (Solutions to Plastic Pollution) भने मूल नाराका साथ यस वर्षको विश्व वातावरण दिवस मनाइएको थियो ।

यस क्रममा नेवा, गण्डकी प्रदेश कार्यालय, बागलुडले बागलुड जिल्लाका ढोरपाटन, जैमिनी तथा बागलुड नगरपालिका र तमानखोला, निसीखोला, बडीगाड, ताराखोला र गाउँपालिका लगायत म्याग्दी जिल्लाको धवलागिरी गाउँपालिकामा सञ्चालित खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना क्षेत्रमा वृक्षरोपणका साथै वातावरण संरक्षण सम्बन्धी चेतनामूलक ब्यानर तथा प्ले कार्ड सहितको च्यालीहरूको आयोजना गरेको थियो ।

यसैगरी नेवा, वागमती प्रदेश कार्यालयले सिन्धुली जिल्लाका मरिण, हरिहरपुरगढी, सुनकोशी र गोलन्जोर गाउँपालिकाका नौ वटा र

आफ्नै पोल खोल्छु

सरसफाइको अभियान आयो,
बल्ल मेरो धैंटामा घाम लाग्यो
धेरै कुरा नजाने नी जान्या कुरा बोल्छु
बित्या कुरा समिँङ्दा त भस्की भस्की टोल्छु
आज मैले सबै सामु आफ्नै पोल खोल्छु

न सरसफाइ थियो, बाटोघाटो न त सफा धर्ती
न चेतना थियो, हामीलाई न दिसा गर्ने चर्पी
त्यसैले त बाँचेका थियौं रोगलाई जीवन अर्पी

पिउने पानी छोप्दैनथ्यौं बासी खाना खाको
भिंगा भन्क्या खाना खाई म बिरामी भाको
त्यसैले त पखालाले भण्डै ज्यान गाको

सुन्नुस आमा दाजु भाइ चर्पी नभइ हुन्न
पानीको मुल सफा राखौं फोहोर गर्नु हुन्न
हात धोई खाना खाओं पखालाले छुन्न

पहिले पहिले हैजाले गर्दा पर्यो हामीलाई रुन
सरसफाइ गच्यो भने रोगले कहिल्यै छुन्न
त्यसैले त सरसफाइलाई बिरस्नै हुन्न

 जग बहादुर घर्ती

अनुतांशुला

बागलुड जिल्लाको हाँडिखोला खानेपानी आयोजनामा आयोजित च्याली काभ्रे जिल्ला अन्तर्गतको बेथानचोक गाउँपालिकामा तीन वटा गरी यस आर्थिक वर्षमा सञ्चालित १२ वटा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरूमा कार्यरत कर्मचारी, स्थानीय तहका कर्मचारी, खानेपानी उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरू तथा उपभोक्ताहरूको सहभागितामा बाटोघाटो, मठमन्दिर, पाटीपौवा, धारा, पँधेरा कुवा वरपर सरसफाइ गर्नुका साथै चेतनामूलक सन्देश लेखिएको ब्यानर, प्लेकार्ड तथा पम्पलेटहरू सहित समुदायहरूको परिक्रमा गरिएको थियो ।

स्मरणीय छ, मानवीय क्रियाकलापका कारणले गर्दा पर्यावरणमा पुगिरहेको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्ने ध्येयका साथ संयुक्त राष्ट्र सङ्घले सन् १९७४ देखि जुन ५ लाई विश्व वातावरण दिवसका रूपमा मनाउन थालेको हो ।

यसैगरी नेपालमा प्रत्येक वर्ष जेठ २२ देखि २८ सम्म सप्ताहब्यापी रूपमा मनाउने गरिएको राष्ट्रिय सरसफाइ सप्ताह-२०८० पनि नेवाले आफ्नो कार्यक्षेत्रमा विभिन्न कार्यक्रमको आयोजनाका साथ मनायो । उल्लिखित दुवै प्रदेश कार्यालय अन्तर्गतका आयोजना क्षेत्रहरूमा मनाइएको उक्त सप्ताहमा स्थानीय वासिन्दा तथा अन्य सरोकारवालाहरूको उल्लेखनीय सहभागित थियो ।

 विनोद कोइराला विवेक प्रसाद दाहाल

सुन्दरी घर्ती

सिन्धुली जिल्लाको बाँझेडाँडा खानेपानी आयोजनामा आयोजित च्याली

पारदर्शिता र जवाफदेहिताको प्रभावकारी औजार

समुदायमा आधारित स्वःअनुगमन तथा मूल्याङ्कन टूल

समुदायमा हुने गरेका सामुदायिक विकासका क्रियाकलापहरू के कस्तो रूपले सञ्चालन तथा सम्पन्न हुँदैछन्, त्यसमा कहाँबाट के कति स्रोत जुटेको छ, लगानी अनुसार के केमा कति खर्च भयो, कसले खर्च गन्यो, खर्च गर्ने निर्णय कसले गन्यो, कामको गुणस्तर कस्तो रहेको छ, खर्चको विवरण तथा प्रक्रिया दुरुस्त छ वा छैन भने कुराहरूको उपभोक्ताहरू तथा उपभोक्ता समिति र अन्य सरोकारवालाहरूले एकै ठाउँमा बसेर गर्ने लेखाजोखालाई 'समुदायमा आधारित स्वः अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया' भनिन्छ।

सामुदायिक क्रियाकलाप तथा विकास योजनाहरूमा अनुगमन र मूल्याङ्कन पद्धतिको अवलम्बन गरिनुको प्रमुख उद्देश्य त्यसप्रति उपभोक्ताहरूको अधिकार, जिम्मेवारी र स्वामित्वको स्थापना गर्नु हो। योजनाका लागि कति रकम छूट्याइएको थियो, त्यसमध्ये कति रकम आयो, आएको मध्ये कति खर्च भयो र भएको खर्च के कस्ता शीर्षकमा भएको छ भनेर जाँचबुझ गर्ने अधिकार उपभोक्ताहरूमा रहनु पर्दछ भने मान्यताबाट पद्धति प्रेरित रहेको छ।

सामुदायिक स्व अनुगमन र मूल्याङ्कनका फाइदाहरू

- उपभोक्ताहरूमा योजना कसैको दया नभई आफ्नो अधिकार हो भने भावना विकास हुने
- आयोजनाप्रति उपभोक्ताहरूको अपनत्व र जिम्मेवारीको भावना जगाउने
- उपभोक्ता समिति तथा अन्य निकायहरूमा समुदायप्रतिको उत्तराधित्वमा वृद्धि हुने
- दोहोरो संवाद प्रणालीको स्थापना भई पारदर्शितामा वृद्धि हुने
- सहभागितात्मक प्रणालीको विकास हुने
- योजनाको दिगोपनामा वृद्धि हुने
- विश्वास र आम सहमतिको वातावरण बन्ने.
- स्रोत साधन र समयको उच्चतम सदुपयोग हुने

टूलको उपयोग गर्ने प्रक्रिया

समुदायमा आधारित स्वः अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रियाका लागि सर्वप्रथम स्वः अनुगमन तथा मूल्याङ्कन चार्ट तयार गर्नुपर्ने हुन्छ। यसका लागि अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने क्षेत्र पहिचान गरी टूल तयार पारिन्छ। यस अन्तर्गत खानेपानी आयोजनाहरूको कार्यान्वयन चरणमा आयोजना प्रगति चार्ट, आमदानी खर्च आयव्यय चार्ट, स्वास्थ्य र सरसफाइ मूल्याङ्कन चार्ट र खानेपानी सुरक्षा योजना (WSP) प्रगति चार्टहरू फ्लेक्समा प्रिन्ट गरिन्छ।

बागलुड जिल्लाको मान्यताप्राप्त कर्तव्य खानेपानी आयोजनामा स्वः अनुगमन तथा मूल्याङ्कन टूलका सम्बन्धमा छलफ गरिए

प्रत्येक महिनाको अन्त्यमा उपभोक्ता समितिको भेलाले चार्टमा लेखिए अनुसार गहन छलफल गरी छलफलबाट प्राप्त तथ्य-तथ्याङ्कहरू भरिन्छ। यसबाट आयोजनामा हालसम्म भइरहेका र अब गर्नु पर्ने क्रियाकलापहरूका बारेमा प्रष्ट हुन्छ। उपभोक्ताहरूले आयोजनाको कामप्रति आफ्नो सन्तुष्टि वा असन्तुष्टि पनि चार्टमा लेख्न्छ। चार्टहरू भरिसकेपछि उपभोक्ता समितिको कार्यालयमा सबैले देखेगारी राखिन्छ, जसले आयोजनाको पारदर्शिता भल्काउँछ। यो टूल नेवाले वर्षोदेखि सम्पूर्ण खानेपानी आयोजनाहरूमा प्रयोग गर्दै आइरहेको छ। यसका केही सीमितताहरू पनि छन्, जुन यसप्रकार छन् :

- यो टूल प्रयोगको उद्देश्य बारेमा उपभोक्ता समितिलाई प्रष्ट पार्न आवश्यक छ, अन्यथा यसको उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन र प्रयोगमा कठिनाई आउँछ।
- मूल्याङ्कन चार्टको आकार टूलो हुने हुनाले कतिपय उपभोक्ता समितिको कार्यालयको भित्तामा नअट्न पनि सक्छ।
- राम्रोसँग छलफल गरिएन भने टूलमा गलत तथ्याङ्क भरिन सक्छ।
- यो टूल उपभोक्ता समितिका पदाधिकारी, सदस्य वा समुदायका सदस्यहरूले मात्र भर्नुपर्छ, आयोजना कर्मचारीहरूले भर्नु हुँदैन।

उपसंहार:

यो स्वः अनुगमन तथा मूल्याङ्कन टूलले लक्षित वर्गलाई प्रदान गरिएको सेवाको गुणस्तर पहिचान गर्न र लक्षित वर्ग एवं सरोकारवालाहरू प्रति सस्थाको जवाफदेहिता बढाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाइएको छ। दिगो विकास र गुणस्तरीय सेवालाई प्रवर्धन गर्न सफल ठहरिएको यो टूल खानेपानी आयोजनामा मात्र सीमित नराखी समुदायमा आधारित सबै प्रकारका आयोजनाहरूमा उपयोग गर्न आवश्यक छ।

कुमार प्रसाद सिलवाल

विभिन्न समुदायहरू सफा र स्वच्छ समुदाय घोषित

नेवा वागमती प्रदेश कार्यालय, सिन्धुली अन्तर्गत नेवाको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग र वडा स्तरीय खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता समन्वय समितिको साझेदारीमा आर्थिक वर्ष २०७९/२०८० मा सिन्धुली र काख्मे जिल्लाका विभिन्न पालिकामा सञ्चालित खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना क्षेत्रहरू सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणा भएका छन्।

यस आर्थिक वर्षमा सिन्धुलीमा २२ र काख्मे जिल्लामा आठ वटा गरी ३० वटा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना सम्पन्न हुने क्रममा रहेका छन्।

सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणा प्रक्रिया

खानेपानी तथा आयोजना क्षेत्रलाई सफा र स्वच्छ घोषणा गर्ने प्रयोजनका लागि नेवाले समुदायमा खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्नु

अधि समुदायमा घर भेट कार्यक्रमको आयोजना गरी प्रत्येक घरमा नीलो स्टिकर टाँसेर स्टिकरमा उल्लेख भएका सूचकहरू पूरा गर्ने प्रेरित गर्ने गर्दछ। यसरी स्टिकर टाँसिएका घरहरूमा

तोकिएको समयभित्रमा सफा घर आँगन, चर्पीको प्रयोग, घर परिवारका सदस्यहरूमा साबुन पानीले हात धुने बानी, सुरक्षित पानीको प्रयोग, भाँडा माझ्ने स्ल्याब सहितको चाडको निर्माण जस्ता सफा र स्वच्छ समुदायका आधारभूत सूचकहरू पूरा गर्नका लागि काम शुरु हुन्छ।

खानेपानी आयोजना अन्तर्गत मुहानदेखि धारासम्म सुरक्षित खानेपानी निर्माण गर्ने, खानेपानीको गुणस्तर जाँच गरी पिउनयोग्य भएको सुनिश्चित गरेर मात्र समुदायमा खानेपानी वितरण गर्ने गरिन्छ।

समुदायका सम्पूर्ण घरहरूमा नीलो स्टिकरमा उल्लेख गरिएका सूचकहरू पूरा भएका छन् भने कुरामा खानेपानी उपभोक्ता समिति विश्वस्त भएमा ती घरहरूमा हरियो स्टिकर टाँस्ने काम गरिन्छ। हरियो स्टिकर टाँसुको अर्थ उक्त घरले सफा र स्वच्छताका सम्पूर्ण सूचकहरू पूरा गन्यो भन्ने हो। समुदायका सबै घरमा हरियो स्टिकर टाँसिसकेपछि उक्त समुदाय सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणाका लागि योग्य भइसक्यो भन्ने बुझिन्छ।

यसपछि उपभोक्ता समितिले नेवा र सम्बन्धित पालिका समक्ष आफ्नो समुदाय सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणा गर्न तयार रहेकाले आयोजना अनुगमन गरिदिनहुन अनुरोध गरी पत्राचार गर्दछ। त्यसपछि नेवा र गाउँपालिकाको संयुक्त अनुगमन टोलीले समुदायको अनुगमन गरी उक्त समुदायलाई सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणा गर्न तयार भएको पाइएमा सोही बमोजिमको प्रतिवेदन पेश गर्दछ। त्यसपछि मात्र समुदायलाई स्वच्छ समुदाय घोषणा गरिन्छ। अनुगमनका क्रममा नेवाका कर्मचारी, खानेपानी उपभोक्ता समिति र वडा प्रतिनिधिहरूको संयुक्त टोलीले समुदायका प्रत्येक घरमा गई अवलोकन गर्ने, समूह बनाई खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी समूह शिक्षा सञ्चालन गर्ने, चर्पी नभएका घरमा मापदण्ड अनुसारका चर्पी बनाई प्रयोग र सरसफाइबारे जानकारी गराउने कार्य गरिन्छ।

उल्लिखित प्रक्रिया अनुसार नेवा वागमती प्रदेश कार्यालय, सिन्धुली अन्तर्गतका कमलामाई नगरपालिका र मरिण, हरिहरपुरगढी, सुनकोशी गाउँपालिका अन्तर्गतका १३ वटार काख्मे जिल्ला अन्तर्गतको बेथानचोक र रोशी गाउँपालिकामा सात गरी यस आर्थिक वर्षमा सञ्चालित २० वटा खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाहरू सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणा हुनेछन्। यस प्रक्रियाले देशलाई पूर्ण सरसफाइ उन्मुख बनाउन निश्चित रूपमा योगदान गर्नेछ।

विवेक प्रसाद दाहल

मरिण गाउँपालिकामा आयोजित खानेपानी आयोजनाको उद्घाटन, सार्वजनिक लेखा परीक्षण र सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणाको संयुक्त कार्यक्रमको एक भलक

फेरि बसाइँ सर्न रोक्यो खानेपानी सुविधाले

गाउँधरमा कसैको बिहे, भोजभतेर, चुनाव वा कुनै जमघट हुँदा पानी किनबेच हुने गर्थ्यो । सुक्खा मौसमका कतिपय दिनमा त मुहानमै राती बास बसेर पानीको जोहो गरेर घन्टौं लगाएर पानी ओसार्नु पर्ने कुरा मानिसहरूको दिनचर्या जस्तै थियो । आज सुन्दा अचम्म लाग्छ, तर काप्रे जिल्लाको तिमालगाउँ-८, मेथे गाउँका मूल वासिन्दा ७९ वर्षीय कृष्णबहादुर रायमाझी आफ्नो जन्मस्थानको विगत यस्तै रहेको बताउनु हुन्छ ।

पानीकै हाहाकारले गर्दा यहाँका अरु धेरै वासिन्दा जस्तै उहाँको परिवार पनि हाल रोशी गाउँपालिका-११ पिले माम्तीडाँडामा बसाइँ सरेको धेरै भयो । हाल उहाँका नाति राजकुमार रायमाझी आफ्नो चार जनाको परिवार सहित यही ठाउँमा खेतीपाती गरेर जीविकोपार्जन गरिरहनु भएको छ ।

पिलेमाम्तीडाँडामा पनि खानेपानीको छेलोखेलो त कहाँ थियो र ? बस्तीभन्दा केही पर रहेको चिसापानी खोलामा अस्थायी मुहान बनाएर गाउँका १७ घर परिवारले खानेपानीको मुजारा गर्दै आइरहेका थिए । तर त्यही मुहान पनि २०७२ सालको भुईचालोले गर्दा सुक्यो । त्यसपछि उनीहरू जनश्रमदान गरेर बस्तीभन्दा दुई घण्टाको बाटो तय गर्नु पर्ने भ्वाड खोलाको मुहानबाट पानी ल्याएर मुजारा गर्न थाले । “यो मुहान अर्को गाउँ पुलदुङ्गा वासीहरूको थियो । उनीहरूले आफ्ना लागि पुगेर छाडेको पानीको संरक्षण गरेर अस्थायी पाइपबाट पानी ल्याएका

थियौं, तर मान्छेलाई पिउन पुगे बस्तुभाउलाई नपुग्ने यो पानीले हामीलाई यहाँबाट फेरि अन्त बसाइँ जान भने रोकेको मात्र थियो” राजकुमारले बताउनु भयो । उपभोक्ताहरूले मासिक पानी महशुल रु.५० निर्धारण गरी हेरालुको व्यवस्था समेत गरेर दिनको दुई पटक एक घन्टाका लागि खोल्ने गरिन्थ्यो । तर पटक पटक वनमा लागेको ढढेलोले पाइप जलेर खासगरी सुक्खा याममा पानीको ज्यादै अभाव हुने गर्दथ्यो ।

आखिरमा आयो सुदिन

बद्दो जनसंख्या र दिनदिनै घट्दो पानीको स्रोतले गर्दा भोग्नु परेको पानीको बद्दो अभावका बीचमा यहाँका वासिन्दाहरूले नेवा संस्थासँग खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधाको उपलब्धताका लागि अनुरोध गरे । जस अनुसार वि.सं. २०७९ भाद्र १३ गते नेवा र रोशी गाउँपालिकाको साफेदारी तथा स्थानीय वासिन्दाहरूको सक्रियतामा पिले माम्तीडाँडा खानेपानी स्वच्छता तथा सरसफाइ आयोजना निर्माण शुरु भयो । वि.सं. २०८० असार ३१ गते सम्पन्न यस आयोजनाबाट समुदायका ४० घरधुरीका २५९ जनसंख्याले २५ वटा सामुदायिक धाराहरूबाट खानेपानीको सुविधा प्राप्त गरेका छन् भने स्थानीय भीमेश्वर सामुदायिक माद्यमिक विद्यालयलाई समेत खानेपानी सुविधा उपलब्ध गराइएको छ, जसबाट १ सय ५५ जना विद्यार्थी तथा शिक्षक एवं कर्मचारी लाभान्वित भएका छन् ।

यस आयोजनाका अध्यक्ष लव कुमार थपलियाका अनुसार नेवाले समुदायमा खानेपानी सुविधाका अतिरिक्त चाड तथा हात धुने स्थानको निर्माण, तिनको महत्व र प्रयोगको तरिका, शौचालयको उचित प्रयोग र सरसफाइ जस्तो सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी ज्ञान सिकाएकाले मानिसहरूको सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी आनीबानीमा समेत सकारात्मक सुधार आएको छ । उहाँले खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समितिलाई २०७८ माघ २८ गते गाउँपालिकाको कार्यविधि २०७६ को दफा ६ को उपदफा

आफ्नो घर छेउको सामुदायिक धारामा पानी भई
राजकुमार रायमाझी

१ अनुसार पालिकामा विधिवत् दर्ता समेत गरेको पनि जानकारी दिनभयो ।

बसाइ सराइ रोक्ने हो भने...

जनगणना २०७८ ले नेपालका धेरै पहाडी जिल्लाको जनसंख्या ऋणात्मक हुँदै गएको र अधिल्लो जनगणनाको तुलनामा यो दर धेरै नै बढेको देखाएको छ । समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणले हेर्दा यसका धेरै कारण हुन सक्लान्, तर सामान्य मानिसले पनि विश्लेषण गर्न सक्ने एउटा कारण चाहिँ के हो भने मानिसहरू पानी जस्तो आधारभूत आवश्यकता पूरा नभएकाले पनि आफ्नो पुख्यौली थातथलो छाइन बाध्य भएका छन् । धनकुटा जिल्लाको छथरजोरपाटी गाउँपालिकाले त ‘बसाइ सरी जानेलाई बाई बाई, आउनेलाई दुहुना एक गाई’ कार्यक्रम सञ्चालन निर्देशिका पनि तयार गरेको छ,^१ जसलाई विभिन्न स्वरूपमा अरु केही पालिकाले पनि अनुसरण गर्न थालेका छन् । यो स्वागतयोग्य कदम हो, तर मानिसहरू के कारणले बसाइ सर्दैछन् भन्ने कुरा बुझेर, त्यसमा पनि खानेपानीको अभावले बसाइ सराइको समस्या बलिभएका समुदायहरूमा अबिलम्ब खानेपानीको सुविधा उपलब्ध गराउन सक्यो भने जनसांख्यिक सन्तुलनमा केही न केही सकारात्मक योगदान पुने थियो ।

नवीन बिमिरे

इतिहासमा सीमित भएको दृष्य : माम्तीडाँडा
वासीहरूले अब यसरी खोला धाउनु पर्दैन

दिगो खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रणालीका आधार स्तम्भहरू: एक विश्लेषण

पानी, सरसफाइ र स्वच्छतामा पहुँच मानव स्वास्थ्य र सम्मानित जीवनको आधार हो । तर पनि विश्व स्वास्थ्य संस्था र युनिसेफको संयुक्त अनुगमन कार्यक्रम (Joint Monitoring Program, JMP) ले हालै प्रकाशित गरेको घरायसी खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता प्रतिवेदन अनुसार विश्वका २.२ अर्ब मानिस अझै पनि सुरक्षित खानेपानीको पहुँचबाट विज्ञत छन् । त्यसैगरी, ३.५ अर्ब मानिसहरू सुरक्षित सरसफाइको सुविधाको पहुँचभन्दा टाढा छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा, युनिसेफका अनुसार हालसम्म सम्पन्न खानेपानी आयोजनाहरूमध्ये १९ प्रतिशत मात्र सुरक्षित तवरले निर्माण भई सुरक्षित खानेपानी उपलब्ध गराइरहेका छन् । हुन त, नेपालमा हालसम्म आधारभूत खानेपानीको सुविधा पाएको जनसंख्या ९५ प्रतिशत रहेको छ । तर ती मध्ये २८ प्रतिशत खानेपानी आयोजनाहरू मात्र पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा रहेका छन् । तसर्थ करीब ७२ प्रतिशत आयोजनाहरूको मर्मत संभार, पुनःस्थापना तथा पुनःनिर्माण गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

संयुक्त अनुगमन कार्यक्रम (JMP) को प्रतिवेदन अनुसार सरसफाइमा उल्लेख्य प्रगति हासिल गर्ने विश्वका देशहरूमा नेपाल दोस्रो र दक्षिण एसियामा पहिलो राष्ट्र बनेको छ । सरसफाइमा यस्तो प्रगति हासिल गरे तापनि अझै धैरै गर्न बाँकी छ । नेपाल २०७६ आश्विन १३ गते औपचारिक रूपमा खुला दिशामुक्त क्षेत्र घोषित भयो । यसको अर्थ उक्त दिनदेखि शतप्रतिशत नेपालीको शौचालयमा पहुँच रहेको छ । जबकी, जनगणना २०७८ अनुसार अझै पाँच प्रतिशत घरधुरी शौचालय विहीन छन् । ती मध्ये ९० प्रतिशत घरका सदस्यहरूले खुला ठाउँमै दिसापिसाब गरिरहेका छन् ।

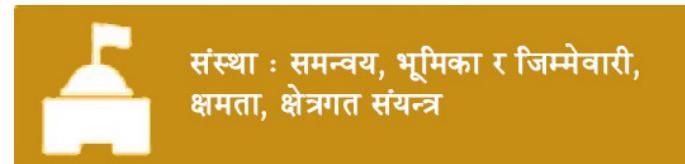
सरकारी तथा गैर सरकारी दुवै क्षेत्रबाट पहल हुँदाहुँदै पनि साबुन पानीले हात धुने बानी तथा व्यक्तिगत सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतना जगाउने कार्यमा उल्लेखनीय उपलब्धि हासिल हुन सकेको थिएन । कोरोनाभाइसबाट फैलिने महामारीले गर्दा सबै मानिसले साबुन पानीले हात धुन थालेको पाइयो । तर, कोरोनाको प्रभाव तथा असर घट्टै गएसँगै सो आनीबानीमा निरन्तरता नहुने अवस्था देखिन थालेको छ ।

यो अवस्थामा सुधार गरी २०३० सम्ममा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सशक्त ढंगले लाम्नु पर्ने देखिन्छ । कसरी लाग्ने त ? भने सन्दर्भमा आइआरसी वास सिस्टम्स एकेडमी (IRC WASH Systems Academy) ले प्रतिपादन गरेको 'दिगो खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता (वास) प्रणालीका नौ वटा आधार स्तम्भहरू' लाई आधार बनाएर सुधारको कार्य अधि बढाउन सकिन्छ ।

वास प्रणाली अन्तर्गत वास सेवाहरू प्रदान गर्ने क्रममा प्रभाव पार्ने सबै सामाजिक, प्राविधिक, संस्थागत, वातावरणीय र वित्तीय कारकहरू, अभिनेताहरू, प्रेरणाहरू र अन्तरक्रियाहरू पर्दछन् । वास प्रणाली सबलीकरण गर्न विभिन्न अभिनेताहरू वा कर्ताहरू र

कारकहरू (Actors and Factors) ले महत्पूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेका हुन्छन् । वास प्रणालीलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्ने सरोकारवालाहरू (व्यक्ति वा संस्थाहरू) नै वास अभिनेताहरू हुन् । त्यसैगरी, कारक तत्वहरू भन्नले वास प्रणालीको कार्य वा परिणामहरूलाई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभाव पार्ने गैर-मानवीय तत्वहरू, पक्षहरू, वा प्रणालीहरूलाई बुझाउँछ । कर्ताहरू र कारक तत्वहरू दुवै पक्षहरूलाई समेटेर वास प्रणालीका आधार स्तम्भहरू (Building Blocks) तयार गरिएको छ । आधार स्तम्भहरूको रूपमा संस्था, नीति र कानून तर्जुमा, योजना, वित्त, नियमन र जवाफदेहिता, अनुगमन, पूर्वाधार विकास तथा मर्मत, जलस्रोत व्यवस्थापन र सिकाई तथा अनुकूलनले वास प्रणालीलाई सबलीकरण गरी दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न टेवा पुऱ्याइरहेका छन् ।

संस्था (Institutions)

खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता (वास) सेवाहरू प्रदान गर्न संलग्न संस्थाहरू र तिनीहरू बीचको सम्बन्ध एक महत्वपूर्ण आधार स्तम्भ हो । प्रमुख संस्थाहरूमा संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकार, सेवा प्रदायकहरू, नियामकहरू र उपभोक्ता समितिहरू पर्दछन् । यिनीहरू बीच सन्तुलित सम्बन्ध कायम गर्दै सेवा प्रदान गर्नुपर्छ । त्यसैगरी, सेवा प्रदायक र सेवा नियमकारी संस्थाहरू बीच प्रभावकारी सम्बन्ध हुनुपर्छ ।

तीनै तहको सरकारमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता संस्था वा इकाई गठन गर्ने क्रम जारी छ । जस अनुसार संघीय तहमा छुट्टै खानेपानी मन्त्रालय गठन गरिए पनि यो मन्त्रालय कम प्राथमिकतामा पर्ने मन्त्रालयमा गमिन्छ । यसैगरी खानेपानी तथा ढल व्यवस्थापन विभागले कार्यान्वयन र नीति तर्जुमा गर्न सहजीकरण गर्ने गर्दछ ।

प्रादेशिक सरकार अन्तर्गत छुट्टै मन्त्रालयको व्यवस्था नभए पनि अन्य मन्त्रालयसँगै संयुक्तरूपमा राखिएको छ । प्रदेश स्तरको नीति तथा कानुन तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने पहलकदमी शुरू भएको छ । यद्यपि, कार्यान्वयन गर्दा संघ र स्थानीय सरकारसँग प्रभावकारी समन्वय गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नियामकको रूपमा स्थानीय सरकार अन्तर्गत वास इकाई गठन गर्ने क्रममा जारी छ । निकै थोरै गाउँ-नगर पालिकाहरूले मात्रले वास इकाई गठन गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी पालिका स्तरको नीति तर्जुमा सुस्त गरिमा अगाडी बढेको अवस्था छ । केही पालिकाले खानेपानी संस्था र स्रोत दर्ता गर्ने कार्य सुचारू गरेका छन् । स्थानीय तहको क्षमता अभिवृद्धि गरी नियमनकारी भूमिका प्रभावकारी गर्नु पर्ने देखिन्छ । यसै

क्रममा, पालिकाहरूले पालिका स्तरको वास ऐन र कार्यविधि, वास युनिटको गठन तथा कर्मचारी व्यवस्थापन, पालिकामा निर्मित सम्पूर्ण आयोजनाहरूको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र मर्मत सम्भारका लागि बजेट व्यवस्थापनका कार्यहरू गरी संस्थागत विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

सेवा प्रदायकहरूको रूपमा उपभोक्ता समिति वा संस्थाले आयोजनाको सञ्चालन र मर्मत सम्भारको नेतृत्वादी भूमिका खेल्नु पर्छ । समितिको संस्थगत विकासका लागि उपभोक्ता समिति दर्ता, उपभोक्ता समितिको आफ्नै छुटै कार्यालय, मर्मत कार्यकर्ताको व्यवस्थापन, जगेडा सामग्रीको व्यवस्थापन, मर्मत सम्भार कोष, उपभोक्ता समिति र मर्मत कार्यकर्ताको क्षमता अभिवृद्धि, पानी महशुल संकलन गर्ने गराउने र आयोजनाको सञ्चालन कार्यविधि तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

नीति र कानुन तर्जुमा (Policy and Legislation)

नीति र कानुन तर्जुमा: क्षेत्रगत नीति र रणनीति, कानुनी रूपरेखा, मापदण्ड र मानक, विनियम

नीति र कानुन तर्जुमा दिगो वास प्रणालीको सबलीकरणको महत्वपूर्ण आधार स्तम्भ हो । नीति र कानुन तर्जुमाले वास सेवाको प्रवर्धनका लागि कानुनी आधार प्रदान गर्दछ । यस आधार स्तम्भद्वारा सरकारले नीतिका लागि आफ्नो दृष्टिकोण र उपलब्धिका लागि कानुनी रूपरेखा निर्धारण गर्दछ । नीति तथा कानुन तर्जुमा गर्ने काम संघीय सरकार सहित प्रदेशिक र स्थानीय सरकारले समेत गर्ने गरेको पाइन्छ ।

नीति भनेको विचार वा योजनाहरूको लिखित दस्तावेज हो, जसले निर्णय लिनका लागि आधार प्रदान गर्दछ । एक पटक नीतिलाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिसकेपछि लागू गर्न यसलाई कानुनमा परिणत गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी, वास नीतिले सरकारद्वारा तय गरिएको योजनालाई जनाउँछ, जसले वास सेवाहरूका लागि लक्ष्यहरू, प्रक्रियाहरू र दिशानिर्देशहरू तय गर्दछ । तर एक नीति कानुनी रूपमा लागू गर्न बाध्यकारी हुँदैन । त्यसैले गर्दा यसलाई लागू गर्न अनुकूल हुने कानुन तर्जुमा गरिनु पर्छ । दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्न राष्ट्रिय नीतिहरूले वास सेवाहरू सुधार गर्ने लक्ष्यहरू पहिचान गर्नु पर्दछ र त्यसपछि यी लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि संस्थागत व्यवस्था र रणनीतिहरूमा मार्गदर्शन प्रदान गर्नु पर्दछ । वास नीतिहरूले यस क्षेत्रको प्राथमिकताहरू उजागर गर्दछ । कसले र कहिले के गर्न आवश्यक छ भनेर स्पष्ट पार्छ । तिनीहरूले महत्वपूर्ण नीतिगत निर्णयहरू र तिनीहरू कसरी लागू गर्नुपर्छ भनेर पहिचान गर्छन् ।

कानुन तर्जुमा अर्थात् विधि निर्माण भनेको कुनै पनि देशका लागि कानुनको सङ्कलन गर्नु, तर्जुमा प्रक्रियामा लानु र स्वीकृत गर्नुलाई बुझाउछ । यसले नीतिहरूलाई स्थायी बनाउँछ र जवाफदेहीता प्रदान गर्दछ । ऐन कानुन नीति माथि आधारित रहेर तर्जुमा गरिनुपर्छ र वास क्षेत्रका सरोकारवाला पक्षहरूको अन्तरक्रिया र अधिकारको स्पष्ट रूपरेखा उपलब्ध गराउनुपर्छ । वास प्रणाली सुदृढीकरणका लागि स्थानीय सरकारका निकायहरू उपयुक्त प्रवेश बिन्दु हुन् । किनभने

स्थानीय तहहरूको असल नीतिहरू बनाउने तथा विश्लेषण गर्ने क्षमता सुदृढ गर्न आवश्यक छ ।

नेपाल सरकारले खानेपानी तथा सरसफाइ ऐन, २०७९ तर्जुमा गरी लागू गरेको छ । खानेपानी तथा सरसफाइ नियमावली, २०७९ मस्यौदा तयर भए स्वीकृतीको प्रक्रियामा छ । नेपालमा वास क्षेत्र विकास योजना (WASH Sector Development Plan, SDP) अझै स्वीकृत हुन बाँकी छ । त्यसैगरी, प्रदेशिक र स्थानीय तहहरू नीति तथा कानुन बनाउने प्रक्रियामै छन् ।

योजना (Planning)

योजना : योजना र बजेट, योजनाका लागि क्षमता विकास र त्यसको रूपरेखा

वास प्रणाली सुदृढीकरण गरी दिगो वास सेवाहरूमा विश्वव्यापी पहुँच प्राप्त गर्नका लागि योजना महत्वपूर्ण आधार स्तम्भ हो । वास सेवाहरू प्रदान गर्नका लागि योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । त्यसका लागि योजना बनाई बजेट सुनिश्चित गर्नुपर्छ । दिगो वास सेवाहरूका लागि योजनाहरूमा लक्ष्यहरू, समयसीमाहरू, लागतहरू र वित्तीय विवरणहरू समावेश हुनुपर्छ ।

नीतिदेखि योजना र कार्यान्वयनसम्म सबैका लागि प्रशासनिक तहहरू र सरोकारवाला बीच समन्वय आवश्यक हुन्छ । राष्ट्रिय योजनाले वार्षिक योजनाहरूमा र अनुगमन तथ्याङ्कहरू मार्फत राष्ट्रिय रणनीति र देश भरिको वास्तविक अवस्था दुवैलाई प्रतिबिम्बित गर्नुपर्छ । स्थानीय तहका योजनाहरूले स्थानीय आवश्यकताहरूसँग परियोजनाहरू र गतिविधिहरूलाई मिलाउनुपर्छ, तिनीहरू यथार्थपरक हुनुपर्छ । प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय योजनाहरूसँग तालमेल मिलेको हुनुपर्छ ।

रणनीतिक योजना, वार्षिक योजना र परियोजना योजना तर्जुमा गरी दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ । रणनीतिक योजनाले दीर्घकालीन उच्च-स्तरीय लक्ष्यहरू समेटेर स्पष्ट मार्गहरू पहिचान गरेको हुन्छ । रणनीतिक योजनाहरूमध्यावधिमा मूल्याङ्कन एवं संशोधन गरी परिवर्तन गर्न सकिन्छ । वार्षिक योजनाहरूले रणनीतिक योजनामा तोकिएका दीर्घकालीन लक्ष्यहरूलाई १२ महिनाको योजनामा रूपान्तरण गर्छ । वार्षिक बजेटले नियोजित गतिविधिहरू र नियमित लागतहरू समेट्छ भने कुरा सुनिश्चित गर्नुपर्छ । वार्षिक योजना वर्षभरीको अवधिमा अद्यावधिक गर्न सकिन्छ, र अधिल्लो वर्षको योजना र नतिजाहरूको समीक्षाले आगामी वर्षको योजना तर्जुमालाई सिकाई एवं मार्गनिर्देशन प्रदान गर्दछ । परियोजना निश्चित समय सीमा भित्र तोकेका परिणामहरू हासिल गर्न केन्द्रित हुन्छ, जसका लागि यथार्थपरक बजेट चाहिन्छ ।

कार्यान्वयन चरणमा सरकार, गैरसरकारी संस्था, नागरिक समाज र निजी क्षेत्र सम्मिलित समन्वयात्मक सहयोगी प्रयासहरू समावेश हुनुपर्छ । योजनाको सफल कार्यान्वयनमा नियमित समीक्षा, सिकाई तथा अनुगमन र जवाफदेहीताका लागि संयन्त्रहरूको परिचालन

हुनुपर्छ । अधिकांश देशहरूले प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूमा आफ्ना सेवाहरू विकेन्द्रीकृत गरेका छन् । स्थानीय सरकारी निकायहरूको कार्य भनेको उनीहरूको क्षेत्रका सबैका लागि पानी र सरसफाइको दिगो सेवाहरूमा पहुँच भएको सुनिश्चित गर्नु हो ।

नेपालमा वास क्षेत्र विकास योजनाको अवधि सन् २०१६ देखि २०३० रहेको छ । यद्यपि, यो स्वीकृत हुन बाँकी नै छ । यसमा तीन चरणहरू रहेका छन् । पहिलो चरण (२०१६-२०२०) ले आधारभूत वास सेवाहरूको पहुँच र सुधारिएको सेवा स्तर, पुनर्निर्माण सतप्रतिशत जनतामा पुऱ्याउने लक्ष लिइएको छ । दोस्रो चरण (२०२१-२०२५) मा सुधारिएको सेवा स्तर (मध्यम/उच्च), कार्यक्षमता र दिगोपन समेटिएको छ । त्यसैगरी, तेस्रो चरण (२०२६-२०३०) ले सुधारिएको सेवा स्तर र प्रभाव मूल्याङ्कनलाई समेट्छ । सुधारिएको खानेपानी सेवामा राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसार पानीको गुणस्तर कायम गर्ने उच्च-मध्यम स्तरको सेवा सहितको सुरक्षित खानेपानी समावेश हुन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा एनवास (NWASH) मार्फत प्रत्येक पालिकाको वास योजना (WASH Plan) तयार गरी तदनुसार कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । त्यसैगरी, तीनै तहको सरकारले ग्रामीण वास आयोजना सञ्चालन गर्दा थोर-थोरै लगानी गरी वहुर्षीय आयोजना तर्जुमा गर्नु भन्दा एक वा दुई बर्ष भित्र सम्पन्न हुने गरी गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

वित्त (Finance)

वित्त: प्रवाह र जिम्मेवारी, जीवन चक्र लागत र स्रोत पहिचान सहित स्पष्ट रूपरेखा

वित्त दिगो वास सेवाहरू प्रदान गर्ने महत्वपूर्ण आधार स्तम्भ हो । यो आवश्यक पर्ने सबै लागतहरू र तिनीहरूलाई कसरी पूरा गर्नेसँग सम्बन्धित छ । जस अन्तर्गत दिगो वास सेवाहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्न सबै लागतहरू र यसको सम्पूर्ण जीवन चक्रको खर्च समेटिनु पर्छ । वित्तको स्रोत अन्तर्गत शुल्क, कर र स्थानान्तरणबाट प्राप्त रकम पर्दछ । जसलाई 'तीन टीएस' (Tariff, Tax, and Transfer) भनिन्छ । वास सेवाहरूका लागि उपभोक्ताले आफै तिर्ने रकम 'शुल्क' एक महत्वपूर्ण स्रोत हो । स्थानीय तहले उठाउने कर वित्तको अर्को स्रोत हो । त्यसैगरी, संघीय सरकार र दातृ निकायहरूबाट स्थानान्तरण भएर आउने रकम पनि वित्तको एक प्रमुख स्रोत हो ।

दिगो वास सेवाहरू प्रदान गर्न लाग्ने निरन्तर लागतहरूको किसिममा पुँजीगत व्यय, पुँजीगत मर्मत सम्भार व्यय, सञ्चालन एवं साना मर्मत सम्भार खर्च, प्रत्यक्ष सहयोगमा व्यय, पुँजीको लागत, र अप्रत्यक्ष सहयोग पर्दछ । पुँजीगत व्ययमा निर्माणमा प्रारम्भिक लगानी, स्वच्छताका लागि प्रारम्भिक प्रशिक्षण र विस्तार लागतहरू समावेश हुन्छन् । पुँजीगत मर्मत सम्भार व्ययमा प्रमुख मर्मत वा प्रतिस्थापन खर्च र पुनर्स्थापना लागतहरू समावेश हुन्छन् । सञ्चालन एवं साना मर्मत सम्भार खर्चमा इन्धन, कर्मचारी, स्सायन, र नियमित मर्मत खर्चहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् । प्रत्यक्ष सहयोगमा सेवा प्राधिकरण (स्थानीय

सरकारको रूपमा) योजना, समन्वय, अनुगमन र परिचालन र वितरणमा लाग्ने लागतहरू समावेश हुन्छन् । पुँजीको लागतमा प्रणाली निर्माणका लागि ऋणमा ब्याज दरहरू जस्तो वित्तीय पहुँचको लागतहरू पर्दछन् । अप्रत्यक्ष सहयोगम सामान्यतया वास क्षेत्रको राष्ट्रिय स्तरको लागत, जस्तै नीति, क्षेत्र योजना र समन्वय र क्षमता अभिवृद्धि लागतहरू समावेश हुन्छन् ।

दिगो विकास लक्ष्य ६ कार्यान्वयन गरी सन् २०३० सम्ममा विश्वव्यापी रूपमा वास सेवा प्रदान गर्ने प्रति वर्ष ११४ अर्ब डलर लागत लाग्ने अनुमान संयुक्त राष्ट्र संघले गरेको छ । नेपाल सन्दर्भमा दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्ने प्रति वर्ष १२५ अर्ब नेपाली रूपैया वास क्षेत्रलाई आवश्यक हुने अनुमान गरिएको छ । तर आर्थिक वर्ष २०८०/८१ का लागि खानेपानी मन्त्रालयका लागि २८ अर्ब १६ करोड रूपैयाँ मात्र विनियोजन गरिएको छ । यसले लक्ष्य हासिल गर्ने स्रोत अन्तर रहेको प्रष्ट रूपमा देखिन्छ । यसको अतिरिक्त, नेपालमा तीनै तहका सरकारले वासमा लगानी गर्दा समन्वय गर्नु पर्ने देखिन्छ । संघीयता पश्चात् पनि कुल बजेटको करिब दुई तिहाई बजेट संघमै रहेको सन्दर्भमा पनि पुनर्विचार गरिनुपर्छ ।

नियमन र जवाफदेहिता (Regulation and Accountability)

नियमन र जवाफदेहिता: जवाफदेहिता संयन्त्र, नियामक रूपरेखा र क्षमता

नियामक संयन्त्र र प्रक्रियाहरूले निर्णयकर्ताहरू, सेवा प्रदायकहरू, र प्रयोगकर्ताहरूलाई नियमको दायरामा राख्नुका साथै सरोकारवाला समूहको हितलाई सम्मान गरिएको सुनिश्चित गर्न्छन् ।

मानव अधिकारका रूपमा सबै नागरिकहरूलाई आधारभूत वास सेवाहरूको पहुँचमा सुनिश्चित गर्नु प्राथमिक जिम्मेवारी सरकारमा निहित हुन्छ । आफ्ना सबै नागरिकहरूका लागि दिगो वास सेवाहरूका लागि राज्य अन्ततः जिम्मेवार हुँदा पनि सरकारले आफैले सेवाहरू उपलब्ध गराउनु पर्दैन । वास सेवाहरू विभिन्न तरिकाहरू वा विभिन्न सरोकारवालाबाट प्रदान गर्न सकिन्छ । उत्तरदायित्व भन्नाले सम्बन्धित अधिकारीहरूलाई तिनीहरूको प्रतिबद्धता र कार्यहरूका लागि जिम्मेवारी लिने दायित्वलाई बुझाउँछ । वास क्षेत्रका लागि, जवाफदेहिता भनेको सरकार र सेवा प्रदायकहरूलाई दिगो विकास लक्ष्य ६ प्रति उत्तरदायी बनाउनु हो ।

यदि जवाफदेहिता संयन्त्रहरू पारदर्शी छन् भने सरोकारवालाहरूको विविधतालाई संलग्न गराउँछन्, प्रगतिमा महत्वपूर्ण प्रतिबिम्बलाई सहजीकरण र प्रोत्साहन दिन्छन् । तर व्यवहारमा दिगो विकास लक्ष्य ६ प्रति जवाफदेहिता संयन्त्रहरू धेरै देशहरूमा उपलब्ध छैन् । नागरिक समाज संगठनहरूको नेतृत्वमा सन् २०१७-१८ मा विश्वका २५ देशहरूमा गरिएको एक अध्ययनले दिगो विकास लक्ष्य ६ का लागि सुरक्षित रूपमा व्यवस्थित वास सेवाहरूमा जवाफदेहिता संयन्त्रहरू

नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा) को त्रैमासिक बुलेटिन —
कि त उपलब्ध छैन् वा तिनीहरूमा सीमित छन् भनी खुलासा गन्यो ।
तसर्थ, दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सबै सरोकारवालाहरूले आ-
आफ्नो जिम्मेवारी बहन गर्नुका साथै जवाफदेहिता लिनु पर्दछ ।
नेपालका सन्दर्भमा तीनै तहका सरकार र अन्य सरोकारवालाहरूले
आ-आफ्नो जिम्मेवारी बहन गरी आशातीत उपलब्ध हासिल गर्न
सक्नेछन् ।

अनुगमन (Monitoring)

अनुगमन: रूपरेखा र नियमित कार्यान्वयन, सेवा स्तर, तथ्याङ्कको उपयोग

अनुगमन भनेको कार्यसम्पादनलाई सक्रिय रूपमा व्यवस्थापन गर्न,
सकारात्मक प्रभावहरूलाई अधिकतम बनाउन र प्रतिकुल प्रभावहरूको
जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्न आवधिक रूपमा जानकारी सङ्कलन,
विश्लेषण र प्रयोग गर्ने प्रक्रिया हो, अनुगमन निरन्तर मूल्याङ्कनकै रूप
हो, जसको उद्देश्य सबै सरोकारवालाहरूलाई मूल्याङ्कन गरिएको प्रगति,
दिलाई वा प्रगतिमा आइपरेका व्यवधानका बारेमा प्रारम्भिक विस्तृत
जानकारी उपलब्ध गराउनु हो । अनुगमन गरिने पक्षको सहभगितामा
गरिने अनुगमन सहभागितामूलक अनुगमन हो । उपभोक्ताहरूले
स्वामित्व तिने हुँदा यस्तो अनुगमन प्रभावकारी हुन्छ । अनुगमनले
सरकार, विकास साझेदार, नागरिक समाज वा सरोकारवालाहरूद्वारा
प्रभावकारी निर्णयहरू गर्न जानकारी प्रदान गर्दछ ।

दिगो विकासका लागि प्रत्येक देशहरूले अनुगमन चक्रको नेतृत्व र
स्वामित्व लिन आवश्यक छ । देशको नेतृत्वमा अनुगमनको अर्थ एउटै
अनुगमन प्रणाली मात्र होइन । विभिन्न पक्षहरूको अनुगमन गर्न धेरै
प्रणालीहरू हुन सक्छन् । देशको नेतृत्वमा अनुगमन गर्ने प्रक्रियाहरूले
तेस्रो पक्षको सद्वा सरकारद्वारा अगुवाइ गर्ने अनुगमन, मूल्याङ्कन र
सिकाईका लागि बहु-सरोकारवाला संयन्त्रहरूलाई जनाउँछ । वास
प्रणालीको अनुगमन आधार स्तम्भले देशको नेतृत्वमा अनुगमन र
परियोजना (वा कार्यक्रम) अनुगमनको बीचमा फरक रहेको ईङ्गित
गर्दछ । देशको नेतृत्वमा अनुगमन भनेको सेवा र सेवा वितरणको
प्रणालीगत नियमित अनुगमन हो । परियोजना अनुगमनमा बाह्य
मूल्याङ्कनकर्ताहरू समावेश हुन सक्छन् । यसले रोचक अन्तर्दृष्टि दिन्छ
किनभने तिनीहरू समय-सीमा भित्र तेस्रो पक्षको हितमा मौलिक रूपमा
पडिक्कबद्ध हुन्छन् । नेपालको सन्दर्भमा एनवास (NWASH) मार्फत
सञ्चालित अनुगमनलाई देशको नेतृत्वमा गरिएको अनुगमनको रूपमा
लिन सकिन्छ ।

परियोजना अनुगमन अन्तर्गत वास सेवाहरूको गुणस्तर र दिगोपन
सुनिश्चित गर्ने तथ्यांक सङ्कलन र विश्लेषण गरिन्छ । मर्मत कार्यकर्ताले
वास प्रणालीको दैनिक वा साप्ताहिक अनुगमन, उपभोक्ता समितिले
कमितमा महिनाको एक पटक आयोजनाको अनुगमन गर्नुपर्छ ।
अनुगमनका लागि प्रश्नवाली तयार पार्न सकिन्छ । पालिका स्तरमा
अनुगमनका लागि संयन्त्र तयार पारी नियमित अनुगमन गर्न सकेमा

धेरै आयोजनाहरू दिगो बनाउन सकिन्छ । पालिका स्तरीय परियोजना
अनुगमन आयोजनाहरूबाट प्रतिवेदन मगाएर, आयोजनाको प्रत्यक्ष
अवलोकन, हेलो अनुगमन वा सेन्सर जडान गरेर गर्न सकिन्छ ।
यसको अतिरिक्त पालिका स्तरीय परियोजना सल्लाहकार समिति
(Municipal Level Project Advisory Committee, MPAC) मार्फत समेत अनुगमन गर्न सकिन्छ । अनुगमनबाट प्राप्त
आयोजनाको अवस्था अनुसार मर्मत सम्भार सेवाहरू प्रदान गरेर
आयोजनाहरूलाई दिगो बनाउन सकिन्छ ।

पूर्वाधार विकास तथा मर्मत (Infrastructure Development and Maintenance)

पूर्वाधार: विकास र मर्मतसम्भार, परियोजना चक्र, सम्पत्ति व्यवस्थापन, भूमिकाहरू

दिगो वास सेवाहरू प्रदान गर्न आवश्यक भौतिक संरचनाहरूको निर्माण
तथा मर्मत सम्भार एक महत्वपूर्ण आधार स्तम्भ हो । पूर्वाधार विकास
भन्नले हार्डवेयर निर्माण गर्नु मात्र नभई नयाँ पूर्वाधारको विकास र
विद्यमान सुविधाहरू सञ्चालन गर्नका लागि संयन्त्र र प्रक्रियाहरू पनि
हो । पूर्वाधार विकासको एउटा महत्वपूर्ण प्रक्रिया भनेको मानिसहरूले
पूर्वाधारको प्रयोग गर्नका लागि व्यवहार परिवर्तन गर्नु पनि हो ।

पूर्वाधारको अधिकार प्राप्त गर्नु सुरक्षित रूपमा व्यवस्थित वास सेवाहरू
प्राप्त गर्ने प्रवेश बिन्दु हो । यसलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्नका
लागि पूर्वाधारको उपयुक्त छनौट हुनुपर्छ । सञ्चालन एवं मर्मत सम्भार
सम्बन्धी ज्ञान र सीप समुदायलाई हस्तान्तरण हुनुपर्छ ।

दिगो वास प्रणालीहरूले फोहोर सङ्कलन, प्रशोधन र पुनः प्रयोग वा
प्रदूषणबाट पानीको आपूर्तिलाई सुरक्षित राख्नका लागि पूर्वाधारहरू
पनि समावेश गर्दछ । दिगो वास सेवाहरू उपलब्ध गराउन धारा
र शैचालय सँगै बलियो वास प्रणालीहरू चाहिन्छ । यसको अर्थ
मानव मलमूत्रलाई संचय गर्ने, खाली गर्ने, दुवानी गर्ने, उपचार गर्ने र
सुरक्षित रूपमा पुनः प्रयोग गर्ने वा विसर्जन गर्ने पूर्वाधारको विकास
समेत गर्नुपर्छ । स्वच्छता प्रवर्धनका लागि पूर्वाधार पनि वास प्रणाली
सुदृढीकरणको एक महत्वपूर्ण तत्व हो । यसले एक स्वस्थ र सम्मानित
जीवनका लागि थप योगदान गर्दै, सुरक्षित रूपमा व्यवस्थित पानी
आपूर्ति र सरसफाइ सुविधा उपयोग गर्ने वातावरण निर्माण गर्छ ।

धेरै देशहरूमा पूर्वाधार विकासका लागि स्पष्ट प्रक्रियाहरू छन् तर
निर्माण पछि सम्पत्तिहरू व्यवस्थापन गर्न अपर्याप्त प्रणालीहरू रहेको
अवस्था छ । संघीयता र विकेन्द्रीकरणको परिणाम स्वरूप सम्पत्ति
व्यवस्थापनको जिम्मेवारी प्रायः स्थानीय तहहरूलाई दिने गरेको
पाइन्छ । तर पर्याप्त बजेट तथा जनशक्तिको उपलब्धता र क्षमता
अभिवृद्धि गरेको पाइँदैन । संघीयता पश्चात पनि नेपालमा दुई तिहाई
बजेट संघमै विनियोजन गरिने गरेको अवस्था छ ।

नेपालमा वास प्रणालीको निर्माणमा सबैको चासो भए तापनि निर्माण

सिकाई तथा अनुकुलन (Learning and Adaptation)

सिकाई र अनुकुल: सिकेका पाठहरूलाई आत्मसात गर्ने र सुभाव प्रदान गर्ने, अद्यावधिक गर्ने र विभिन्न आधार स्तम्भ र रूपरेखाहरू अबलम्बन गर्ने क्षमता

पश्चात अपेक्षाकृत रूपमा ध्यान पुगेको देखिदैन। प्रणालीको मर्मत सम्भारको जिमेवारी कसको हो? मर्मत सम्भारको नीति र त्यसको अनुगमन कसले गर्ने? आदिबारे प्रष्ट प्रवधान गर्न सक्ने हो भने दिगो वास सेवाहरू प्रदान गरी दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न संघर्षरत हुनु पर्दैन।

जलस्रोत व्यवस्थापन (Water Resource Management)

जलस्रोत व्यवस्थापन: स्रोतको विनियोजन र व्यवस्थापन, पानीको गुणस्तर, समन्वयात्मक प्रयासहरू

जलस्रोत व्यवस्थापन दिगो वास प्रणालीको अर्को अत्यन्त महत्वपूर्ण र फरक प्रकारको आधार स्तम्भ हो, जसले समग्र जलस्रोत व्यवस्थापन अर्थात् सम्पूर्ण वास क्षेत्रको विकासको अवधारणालाई समेटेको हुन्छ। यसले अत्यावश्यक सुरक्षित खानेपानी आपूर्तिहरूमा समग्र दृष्टिकोण प्रदान गर्दछ। यसको तात्पर्य सुरक्षित पानीको व्यवस्थापन र भावी पुस्ताका लागि सुरक्षित पानीको संरक्षण गर्नु हो। जलस्रोत व्यवस्थापनलाई एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन (Integrated water resource management) पनि भनिन्छ। जसले कृषि, मत्स्यपालन, ऊर्जा र उद्योग जस्ता पानीमा निर्भर हुने विभिन्न क्षेत्रहरूमा कसरी पानी बाँडफाँड गरिन्छ भन्ने समन्वय र नियन्त्रणलाई जनाउँछ।

प्राकृतिक वातावरण नै वास सेवाहरूको उपलब्धता र दिगोपनको आधार हो। किनभने वास सेवाहरू सुरक्षित पानीको पर्याप्त आपूर्तिमा निर्भर हुन्छन्। वर्तमान समयमा पानीको आपूर्तिलाई सुरक्षित गर्न र भविष्यमा समेत पानीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने प्रभावकारी रूपमा जलस्रोत व्यवस्थापन गर्न आवश्यक छ। पानीको आपूर्तिलाई संरक्षण गर्नु भनेको मानिसको क्रियाकलापद्वारा उत्सर्जित ठोस र तरल फोहोरको उचित रूपले संकलन गर्नु, प्रशोधन गर्नु वा पुनः प्रयोग गर्नु हो। यदि दीर्घकालीन र प्रभावकारी रूपले फोहोर व्यवस्थापन नगर्ने हो भने यसैले गर्दा भूमिगत तथा सतहको पानी प्रदूषित भएर खानेपानीको आपूर्तिमा विकराल समस्या निर्मित सक्छ। यसबाट समग्र पर्यावरणमा नकारात्मक असरहरू पर्न सक्ने कुरालाई पनि बिर्सन मिल्दैन।

जलस्रोत व्यवस्थापनको सवाल जलवायु परिवर्तन, एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन, जल सुरक्षा, जल शासन, बहुउपयोग जल सेवा र जल संरक्षणसँग कुनै न कुनै रूपमा जोडिएको हुन्छ। त्यसैगरी प्रभावकारी रूपमा जलस्रोत व्यवस्थापन गर्न एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन, पानीको बहुउपयोग (Multiple use of water services, MUS) र तीन आर (3 R: Recharge, Retention, and Reuse) पद्धतिहरूलाई अबलम्बन गर्न सकिन्छ। तसर्थ, एकीकृत जलस्रोत व्यवस्थापन र बहुउपयोगी पानी सेवालाई अबलम्बन गर्दै जल सुशासन कायम गरी जल संरक्षण र जल सुरक्षा सुनिश्चित गरको खण्डमा जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई उल्लेखनीय रूपमा न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ।

वास प्रणालीलाई सुदृढ पार्नु एक नियमित प्रक्रिया हो। कार्यान्वयनबाट प्राप्त सिकाई अनुरूप नवीन तौर तरिकाको अबलम्बन गरी अर्थात् अनुकुलन गरी वास प्रणालीलाई बलियो बनाउन सकिन्छ। तसर्थ, सिकाई र अनुकुलनले वास प्रणालीलाई बलियो बनाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ। यो निरन्तर रूपमा सिक्ने र अनुभवहरूबाट छाँटकाँट गर्दै, परिस्थिति र मागहरू परिवर्तन गर्दै, सबैका लागि, सधैंका लागि वास सेवाहरू प्रदान गर्न क्षमता विकास गर्नु हो।

नागरिक समाज लगायत धेरै सरोकारवालाहरूबाट अन्तर्दृष्टि सहित जानकारीको नियमित आदान-प्रदान गर्नुपर्छ। त्यसैगरी, तथ्यांकको विश्लेषणबाट समेत सिकाई हासिल गरी दिगो वास प्रणालीका लागि अनुकुलन गर्दै जानुपर्छ। प्राप्त ज्ञान (अर्थात् अनुकुलन) को उपयोग नगरी सिकाई पूर्ण हुँदैन। यसको उपयोग गर्नुपर्छ। सिकाई अनुरूप कार्यहरूलाई फरक-फरक ढंगले कार्यान्वयन गर्नुपर्छ। सरोकारवालाहरूले नीतिर अभ्यासहरूपरिवर्तनगरेर, असफलताहरूलाई सम्बोधन गरीकन कार्यहरू गर्ने तौर तरिकालाई परिवर्तन गर्न सकिन्छ। यसरी अनुकुलन मार्फत सिक्ने प्रतिक्रिया निरन्तर जारी राख्न सकिन्छ। निरन्तर सिकाई र अनुकुलनले वास प्रणालीहरू बलिया हुन्छन्।

वासका लागि दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्न बलियो र लचिलो संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय वास प्रणालीहरू आवश्यक पर्दछ। यसले क्षेत्र परिवर्तन र सुधारका लागि आव्यावान गर्दछ। नवीन कार्यलाई अधिबढाउन र वास प्रणालीलाई बलियो बनाउन आवश्यक परिवर्तन गर्न सकिन्छ।

नीति नियम तथा सिद्धान्तहरू सधै एकै हुन सक्दैन। समय परिस्थिति अनुसार परिवर्तन गर्दै जानुपर्छ। सिकाई र भोगाईबाट प्राप्त ज्ञानलाई आयोजना कार्यान्वयन गर्दा समाहित गर्नुपर्छ। यस आधार स्तम्भले सूचनाको नियमित आदानप्रदानका लागि वातावरण निर्माण गर्ने र प्राप्त सिकाईलाई पुनःप्रयोग गरेर क्षमता विकास गर्न लचिलोपन प्रदान गर्दछ। तसर्थ, सिकाई तथा अनुकुलनका लागि अनुसन्धानलाई प्रथामिकताका साथ प्रयोग गरिनु पर्दछ।

उपसंहार

दिगो खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रणालीको सबलीकरणका लागि संस्थाहरूको सुदृढीकरण गरी पूर्वाधार विकास तथा मर्मत सम्भार गरेर प्रणाली सञ्चालन गर्नु पर्छ। समयनुकुल नीति र कानून तर्जुमा गरी सोही अनुसार योजना निर्माण, वित्त व्यवस्थापन, र जलस्रोत व्यवस्थापन गरी प्रभावकारी कार्यसन्वयन गरिनु पर्छ। प्रणालीको नियमित अनुगमन गरी नियमन एवं जवाफदेहिता कायम गर्दै कार्यान्वयनबाट सिकाई हासिल गरेर सोही अनुरूप अनुकुलन गरी प्रणालीको सबलीकरण मार्फत दिगो विकास लक्ष्य हासिल गर्न सकिन्छ।

डा. महेश्वर प्रसाद यादव र कुमार प्रसाद सिलवाल

आफ्नै सपना साकार पार्ने प्रयासमा राधिका

खुशी र सुखको कल्पना गर्दै दिन बिताउनु हाम्रो जस्तो समाज र त्यसमा पनि आर्थिक-सामाजिक दृष्टिले पछि पारिएका महिलाहरूको नियति नै हो । उनीहरूले छोराछोरी हुर्काउनुका साथै सम्पूर्ण घरायसी र घर बाहिरको काम समेत पूरा गर्ने दायित्व बोकेका हुन्छन् । यस्तै परिवेशमा जीवनको चार दशक बिताएकी एक प्रतिनिधि पात्र हुन्, बागलुड जिल्लाको बडिगाड गाउँपालिका वडा नं. ६, कुलबाड, भाँक्रीखोलाकी वासिन्दा राधिका के.सी. ।

धाम नभुलिकदेखि राती अबेलासम्म निरन्तर घरायसी काममै व्यस्त हुने राधिकाले सबैभन्दा बढी र कष्टप्रद हिसाबले व्यतीत गर्नु पर्ने समय भनेको खानेपानीको जाहो गर्नु नै हुने गर्दथ्यो । नजिकै पानीको मूल नभएकाले आफू सहित १० जनाको परिवारका लागि टाढाबाट पानी बोकेर त्याउँदा उनको परिवारले उत्पादनशील काममा पर्याप्त समय दिन पाउँदैथ्यो, त्यसको परिणाम सधैं नै अभाव नै अभावमा दिन गुजारा गर्नु पर्ने हुन्थ्यो । त्यसो त, करिव १२ वर्ष अघि उनको गाउँमा खानेपानीको सेवा विस्तार भएकै हो, तर प्रणालीको उचित मर्मत सम्भारको अभाव र व्यवस्थापकीय पक्षमा उपभोक्ता समितिको बेवास्ताले गर्दा यो खुशी लामो समयसम्म टिक्न सकेन । खानेपानीको सुविधाले केही दिन दिएको सुख राम्रो सपना देख्दा देख्दै भल्याँस्स बिउँझे जस्तो गरी अलप भयो ।

यस बीचमा देशमा व्यवस्था फेरियो, तर नागरिकहरूको अवस्था भने जस्ताको तस्तै रहिरह्यो । संघीय शासन व्यवस्था लागू भएपछि स्थानीय सरकारबाट आफ्नो समुदायको विकास हुने आशा लिएका ढाडखर्क र चिच्चौरका वासिन्दाले परिवर्तनको आभाष गर्न पाएनन् । आखिरमा उनीहरू वडा र पालिका हुँदै खानेपानी आयोजनाको माग गर्न दिनहुँ नेवाको बागलुडस्थित कार्यालयमा धाउन थाले । स्थानीय अगुवाहरूको मागलाई मध्यनजर गर्दै नेवा बागलुडले २०७९ साउन महिनामा पालिकासँगको साझेदारीमा कुलबाड भाँक्रीखोला खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजना निर्माण गर्ने निर्णय गयो । आयोजनाको

विस्तृत सर्वेक्षण सम्पन्न भएपछि स्थानीय वासिन्दाहरूमा उत्साह छाएको बताउनु हुन्छ यस आयोजनाका अध्यक्ष गंगा बहादुर खत्री ।

नेवाबाट करिब १२ लाख २८ हजार रूपैयाँ, बडिगाड गाउँपालिकाबाट करिव ५ लाख रूपैयाँ र स्थानीय जनश्रमबाट करिव ४ लाख रूपैयाँ गरी कुल करिव २१ लाख ५० हजार रूपैयाँको लागतमा सम्पन्न हुने खानेपानी आयोजनाबाट ६६ घरका ३५७ जनाले प्रत्यक्ष लाभ लिने कुरा बताउनु हुन्छ कुलवाज भाँक्रीखोला खानेपानी तथा सरसफाइ आयोजनाका सचिव याम बहादुर खत्री ।

नेवाले खानेपानी आयोजना निर्माणसँगै समुदायमा सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी विभिन्न चेतनामूलक तालिम तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आएको छ । यसकै परिणामस्वरूप हाल यस समुदायमा सरसफाइ सम्बन्धी क्रियाकलापहरू प्रभावकारी रूपले सञ्चालन भएको देखिन्छ । आयोजना क्षेत्रमा सञ्चालन हुने तालिम अन्तर्गत सामुदायिक बाल कलबका सदस्यहरूलाई दिइएको तालिमबाट प्रभावित भएका यहाँका बालबालिकाहरूले व्यक्तिगत, घरायसी र वातावरणीय सरसफाइमा चासो र योगदान दिन थालेका छन् ।

खानेपानी तथा सरसफाइआयोजना निर्माण र सचेतनामा भएको अभिवृद्धिले यहाँका वासिन्दाको जीवनमा सहजता थपिएको छ भने जनस्वास्थ्यमा पनि सुधार आएको छ । “पहिले पहिले जथावाभी भाँडाकुँडा माभूदा आफैलाई असजिलो र सिक्सिको हुने गर्दथ्यो, अहिले व्यवस्थित चाड जुट्यान निर्माण भएपछि धेरै सजिलो भएको छ” राधिका भन्नुहुन्छ । गाउँभरि नै चाड जुट्यान निर्माण र प्रयोग गर्ने लहर नै चलेको बताउनु हुन्छ बडिगाड गाउँ पालिका वडा नं. ६ का वडा अध्यक्ष वीर बहादुर के.सी. । आगामी दिनमा आफ्नो समुदायलाई सफा र स्वच्छ समुदाय घोषणा गरी उक्त अवस्थालाई दिगो राख्न अग्रसरता लिने उहाँले बताउनु भयो ।

 हेमराज महरा

समुदायमा सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन हुनु अघि (बायाँ) र उक्त कार्यक्रम सञ्चालन भएपछि (दायाँ)

खानेपानी आयोजनाको सार्थक संयोजन

कुनै पनि सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरूबाट उपभोक्ताहरू लामो समयसम्म लाभान्वित हुन् भनेर निर्माण गरिएको हुन्छ । यस्ता संरचनाहरू दिगो भएमा तिनमा गरिएको लगानीको असुली पनि सोही मात्रामा हुने गर्दछ । तर धेरैजसो निर्माणकालमा लिइने

यस्तो सोचभन्दा वास्तविकता भने फरक हुने गरेको पाइन्छ । खानेपानी क्षेत्रको कुरा गर्ने हो भने पनि दूलो लगानी र मेहेनतका साथ निर्माण भएका खानेपानी आयोजनाहरूबाट उपभोक्ताहरूले अपेक्षित लाभ हासिल गर्न नसकेको वास्तविकता हाम्रा सामुन्ने छ । किनभने नेपालमा हालसम्म निर्माण भएका खानेपानी आयोजनाहरूमध्ये २८ प्रतिशत मात्रै पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा रहेको सरकारी तथ्याङ्कले देखाउँछ । त्यसैगरी ३८ प्रतिशत आयोजनाहरूलाई सानातिना मर्मतको आवश्यकता छ । करीब ३४ प्रतिशत आयोजनाहरूलाई दूलो मर्मत, पुनःस्थापना वा पुनःनिर्माणको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

यसै क्रममा, नेवाद्वारा हेलो अनुगमन गरिएका ४८६ खानेपानी आयोजनाहरूमध्ये ८१ प्रतिशत आयोजनाहरू चल्दो अवस्थामा रहेको पाइएको छ । त्यसैगरी १५ प्रतिशत आयोजनाहरू आंशिक रूपमा सञ्चालनमा रहेको र चार प्रतिशत आयोजनाहरू चल्दो अवस्थामा नरहेको देखिन्छ ।

यसै सन्दर्भमा, नियमित अनुगमन र हेलो अनुगमनबाट प्राप्त तथ्याङ्कको विश्लेषण गरी गरिएको एक अध्ययनले केही रोचक निष्कर्ष निकालेको छ । यस अध्ययनले खानेपानी आयोजनाहरू दीर्घकालसम्म चल्दो अवस्थामा राख्ने कारक तत्वहरू पहिल्याउने प्रयास गरेको छ । खानेपानी आयोजनाहरूको चल्दो अवस्था हुनुमा विभिन्न तत्वहरूले अहम भूमिका निर्वाह गर्ने गरेका हुन्छन् । विभिन्न तत्वहरूको सार्थक संयोजनबाट नै उच्चदरको चल्दो अवस्था हासिल गर्न सकिन्छ । प्रभावकारी कार्यान्वयन, सार्थक समन्वय, सक्रिय समुदाय, जगेडा सामग्रीको जोहो, व्यवस्थित मर्मत संभार कोष, सक्रिय मर्मत कार्यकर्ता र अनुगमनमा अभिनव जस्ता तत्वहरूले अहम भूमिका खेल्दछन् ।

प्रभावकारी कार्यान्वयन

नेपालको ग्रामीण क्षेत्रमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवाहरू पुऱ्याउन नेवाले मुख्यतया तीन चरणमा पूरा गरेर सेवा प्रदान गर्दै आइरहेको छ । ती तीन चरणहरूमा आयोजना तयारी चरण, आयोजना कार्यान्वयन चरण र आयोजना कार्यान्वयनपछिको चरण पर्दछन् । यिनै विशेषताले नै नेवाको कार्यान्वयन पद्धति प्रभावकारी भएको हो ।

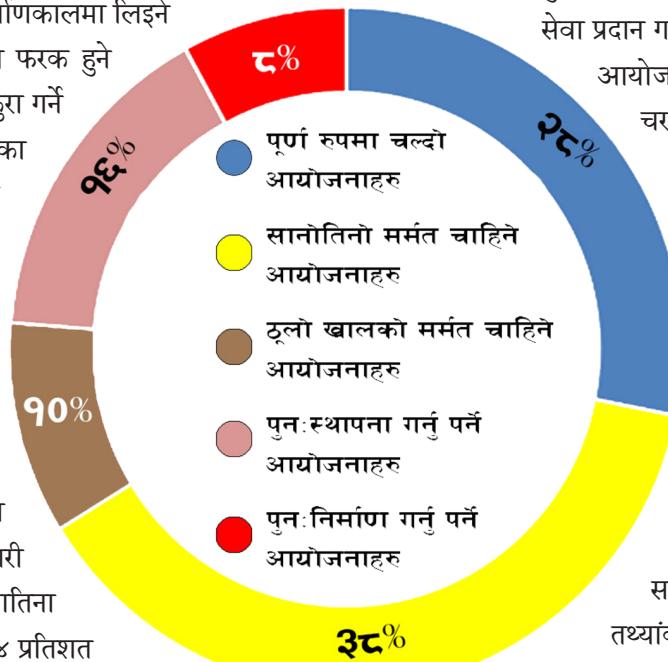
आयोजना तयारी चरणमा मुख्यतया कार्यान्वयन पूर्व गरिए त्रियाकलापहरू पर्दछन् । यस चरणमा पूर्व सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत सर्वेक्षण र स्थानीय सरकार तथा अन्य सरोकारवालासँगको समन्वय गरिन्छ । सर्वेक्षणबाट प्राप्त तथ्यांकको आधारमा खानेपानी प्रणालीको वातावरण संरक्षण र प्रकोप जोखिम न्यूनीकरण हुने गरी डिजाइन तथा लागत अनुमान तयार गरिन्छ । त्यसपछि दातृ निकायमा स्वीकृतिका लागि पठाइन्छ । दातृ निकायको स्वीकृतिपछि समाज भएपछि कार्यान्वयन गरिन्छ ।

कार्यान्वयन चरणमा विभिन्न त्रियाकलापहरू सञ्चालन गरी आयोजना सम्पन्न गरिन्छ ।

यस चरणको शुरुमा सार्वजनिक सुनुवाई कार्यक्रम र अन्तमा सार्वजनिक लेखापरीक्षण गरिन्छ । पालिका तथा उपभोक्ता समितिसँग सम्झौता गरी कार्यान्वयन चरणलाई अधि बढाउने कार्य गरिन्छ । आयोजनाको डिजाइन अनुसार निर्माण सामग्रीको जोहो गरेर यही चरणमा निर्माण कार्य सम्पन्न गरिन्छ ।

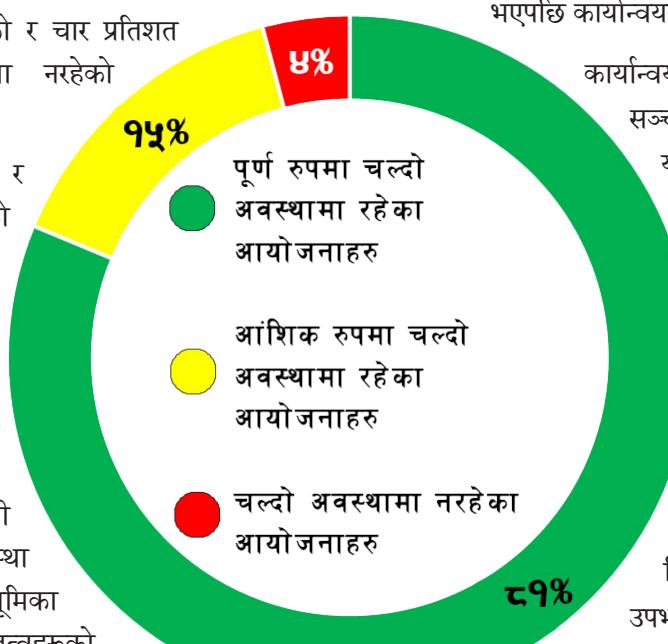
उपभोक्ताहरूको सक्रिय सहभागिता र श्रमदनबाट आयोजना सम्पन्न हुने भएकोले गर्दा अपनत्वमा अभिवृद्धि हुन्छ, जसले आयोजनालाई दीर्घकालसम्म चल्दो अवस्थामा राख्न मद्दत गर्दछ ।

यस्का अतिरिक्त स्वच्छता तथा सरसफाइ सम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धिका लागि विविध कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिन्छ ।

नेपालको समग्र खानेपानीको अवस्था ।

स्रोत : नेपाल सरकार

नेवाको खानेपानीको अवस्था ।

स्रोत : नेवा MIS

विभिन्न तत्वको सार्थक संयोजनले गर्दा नै नेवाद्वारा सञ्चालित आयोजनाहरूको चल्दोपन उच्च रहेको पाइएको छ

खानेपानी सुरक्षा योजना टोली गठन गरी परिचालन गरिनुका साथै पानी जाँच गरी गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने गरिन्छ। हात धुने स्थान, भाँडा माझ्ने सुधारिएको स्थान र भाँडा सुकाउने स्थान जस्ता सरसफाइ तथा स्वच्छता अन्तर्गतका संरचनाहरू बनाउनका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन तथा निर्माण यसै चरणमा गरिन्छ। स्वच्छता तथा सरसफाइ सम्बन्धी क्रियाकलापहरू समुदाय तथा विद्यालय दुवैमा सञ्चालन गरिन्छ। राष्ट्रिय नीति अनुसार स्वच्छता तथा सरसफाइयुक्त समुदाय घोषणाको मापदण्ड पूरा गरेर घोषणा गरिन्छ। मर्मत कर्यकर्ताको छनौट र तालिम यसै चरणमा गरिन्छ। प्रारम्भिक तथा नियमित मर्मत सम्भार कोष संकलन पद्धति बसाल्ने काम यसै चरणमा हुन्छ। त्यसैगरी, खेर गएको पानीलाई व्यवस्थापन र करेसाबारीमा प्रयोग गर्ने चेतना जागरण गर्ने कार्य गरिन्छ। समुदायबाट आयोजनाको नियमित स्व-अनुगमन गर्नुको अतिरिक्त स्थनीय सरकार, नेवा, दातृ निकाय, समाज कल्याण परिषद् लगायतका निकायबाट समेत अनुगमन कार्य गर्ने गराउने गरिन्छ। यसै चरणमा आयोजना सम्पन्न सहमति पत्रमा खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समिति, नेवा र वडाको त्रिपक्षीय हस्ताक्षर गरिन्छ। आयोजना सम्पन्न भएसँगै फोटो संकलन, जिपिएस संकलन, प्रतिवेदन लेखन तथा सम्बन्धित निकायहरूमा पेश गर्ने कार्य यसै चरणमा सम्पन्न गरिन्छ।

आयोजना कार्यान्वयन पछिको चरणमा आयोजना समापन पश्चात गरिने अन्तिम सर्वेक्षण र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य गरिन्छ। खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ता समितिद्वारा आयोजना सम्पन्न भएपछिको नियमित अनुगमन र नियमित मर्मत सम्भार गर्ने गराउने सुनिश्चितता गरिन्छ। उपभोक्ता समितिद्वारा आयोजनामा नियुक्त गरिएको मर्मत कार्यकर्ताबाट खानेपानी आयोजनाको सानातिना मर्मत कार्यहरू गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाउने कार्य गरिन्छ। उपभोक्ता समितिको नियमित बैठक र आयोजना मर्मत तथा सञ्चालनका लागि नियमित मर्मत सम्भार कोष संकलन गर्ने सुनिश्चितता गरिन्छ। नेवाका कर्मचारीहरूबाट दुई वर्षसम्म प्रत्येक वर्ष कमितमा एक पटक

आयोजनाको दिगोपना र खानेपानी तथा सरसफाइ उपभोक्ताद्वारा गरिएको क्रियाकलापको अनुगमन गरिन्छ। त्यसैगरी, कार्यान्वयन पश्चातको अनुगमनको रूपमा हेलो अनुगमन, सेन्सर अनुगमन र टोल फ्री अनुगमन गर्ने गरिन्छ। खानेपानी सुरक्षा योजना टोलीले खानेपानी सुरक्षा योजनालाई निरन्तरता प्रदान गरी आयोजना सुचारू रूपमा सञ्चालन तथा पानीको गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने कार्य गरिन्छ। ठूला मर्मत कार्यका लागि आवश्यक रकम जुटाउन गाउँ-नगरपालिका तथा दातृ निकायसँग समन्वय गर्ने गरिन्छ।

सार्थक समन्वय

आयोजनाको छनौट चरणदेखि नै सरोकारवाला निकायसँग समन्वय गरिन्छ। स्थानीय सरकार र प्रदेश सरकारसँगको समन्वयमा आयोजना छनौट गरिन्छ। जसले

गर्दा दोहोरोपना हुन पाउँदैन। आवशकता अनुसार संयुक्त लगानीमा समेत आयोजना सञ्चालन गरिन्छ। स्थानीय सरकारको कमितमा २५ प्रतिशत सह-लगानी हुन्छ भने आयोजना छनौट तथा कार्यान्वयनको क्रममा संयुक्त अनुगमन समेत गर्ने गरिन्छ। सार्थक समन्वयले स्थानीय सरकारहरू मार्फत खानेपानी तथा सरसफाइ बजेट बढाउन मद्दत गर्दछ। समन्वयको क्रममा वार्षिक समीक्षा कार्यशाला, संयुक्त अनुगमन भ्रमण र समन्वय बैठक गर्ने गरिएको छ। त्यसैगरी, समाज कल्याण परिषद् तथा संघीय सरकारका सम्बन्धित निकायहरूसँग पनि आवश्यकता अनुसार समन्वय गरिन्छ। तीनै तहको सरकारसँगको समन्वयका साथै यस क्षेत्रमा भएका असल अभ्यास र अनुसन्धानमा आधारित नीतिगत पैरवी गर्ने गरिन्छ। राष्ट्रिय तथा अन्तराष्ट्रिय स्तरका समितिको सदस्य भएर नेवाले संजालहरूको पहुँचमा अधिवृद्धि गर्दै सार्थक समन्वय गरिरहेको छ।

सक्रिय समुदाय

खानेपानी आयोजना चल्दो अवस्थामा राख्न समुदायको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। समुदायको सक्रियता बमोजिम उपभोक्ता समितिहरू सक्रिय हुन्छन्। समुदायको भूमिका योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, नियमित अनुगमन, आयोजनाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, र नियमित मर्मत संभार लगायतका कार्यहरूमा महत्वपूर्ण हुन्छ।

हालसालै हेलो अनुगमन गरिएका ४८६ आयोजनाहरूको विश्लेषणबाट उपभोक्ता समितिहरूको सक्रियता र आयोजनाको चल्दो अवस्था बीच सकारात्मक सम्बन्ध रहेको पाइएको छ। पूर्ण रूपमा सञ्चालित, आशिक रूपमा सञ्चालित र चल्दो अवस्थामा नरहेका आयोजनाहरू र उपभोक्ता समितिहरूको बैठकको सम्बन्ध केलाउँदा सकारात्मक सम्बन्ध देखिएको हो।

समग्रमा, ६४.४ प्रतिशत उपभोक्ता समितिहरू मासिक रूपमा बैठक बस्ने गरेको देखिन्छ भने १४.४ प्रतिशत उपभोक्ता समितिहरू त्रैमासिक रूपमा बैठक बस्ने गरेको देखिन्छ। बाँकी २१.२ प्रतिशत उपभोक्ता

सार्थक संयोजनले मानिसहरूको स्वच्छता सम्बन्धी आनीबानीमा परिवर्तन आएको छ

समितिहरूको बैठक नियमित रूपमा बस्ने गरेको देखिँदैन । त्यसैगरी, पूर्ण रूपमा सञ्चालित आयोजनाहरूको करीब दुई तिहाई उपभोक्ता समितिहरू मासिक रूपमा बैठक बस्ने गरेको पाइएको छ । आंशिक रूपमा सञ्चालित आयोजनाहरूको ५० प्रतिशत उपभोक्ता समितिहरू मासिक रूपमा बैठक बस्ने गरेको देखिँन्छ भने चल्दो अवस्थामा नरहेको आयोजनाहरूको २५ प्रतिशत भन्दा बढी उपभोक्ता समितिहरू नियमित बैठक गर्दैनन् । यसर्थ उपभोक्ता समितिहरूको बैठक र आयोजनाहरूको चल्दो अवस्था बीच मध्यम स्तरको सकारात्मक सम्बन्ध रहेको देखिँन्छ ।

जगेडा सामग्रीको जोहो

जगेडा सामग्री खानेपानी आयोजनाहरूलाई चल्दो अवस्थामा राख्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेको हुन्छ । चाहिएको बेला जगेडा सामग्री उपलब्ध हुँदा आयोजनाहरूलाई चल्दो अवस्थामा राख्न मद्दत पुछ ।

हेलो अनुगमन अनुसार कुल १६,०३९ धाराका लागि उपभोक्ता समितिसँग १,१८३ वटा वासर, ३२२ वटा टुटी र ९९ वटा रेगुलेटिङ भल्ब मात्र उपलब्ध रहेको देखिँन्छ । सर्वेक्षण अनुसार ४८६ आयोजनाहरू मध्ये ५६ आयोजनाहरूको उपभोक्ता समितिसँग मात्र टुटी रहेको देखिँन्छ त्यसैगरी, ५२ उपभोक्ता समितिसँग वासर र २९ उपभोक्ता समितिसँग मात्रै रेगुलेटिङ भल्ब रहेको छ ।

उपभोक्ता समितिले जगेडा सामग्री थोरै मात्रै राख्नुका साथै नजिकको बजारबाट चाहिएको बेला किनेर प्रयोग गर्ने गरेको पनि देखिँन्छ । तसर्थ जगेडा सामग्रीको जोहो र खानेपानी आयोजनाको चल्दो अवस्थाबीच मध्यम स्तरको सकारात्मक सम्बन्ध रहेको देखिँन्छ ।

व्यवस्थित मर्मत संभार कोष

मर्मत सम्भार कोषका लागि महशुल सङ्कलन महत्वपूर्ण हुन्छ । मर्मत कार्यकर्तालाई भुक्तानी गर्ने र आवश्यकता अनुसार मर्मत सम्भार गर्न यसको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । तसर्थ, आयोजना नियमित सञ्चालनका लागि मर्मत सम्भार कोषले अहम भूमिका खेलेको हुन्छ ।

नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा) को त्रैमासिक बुलेटिन हेलो अनुगमन गरिएका ४८६ आयोजनाहरू मध्ये ५९.१ प्रतिशत उपभोक्ता समितिले मासिक रूपमा कोष सङ्कलन गर्ने गरेको देखिँन्छ भने २५.१ प्रतिशतले त्रैमासिक रूपमा सङ्कलन गरेको पाइएको छ । बाँकी १५.८ प्रतिशतले नियमित रूपमा सङ्कलन गरेका छैनन् ।

पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा रहेका आयोजनाहरू मध्ये दुई तिहाई भन्दा बढीले मासिक रूपमा कोष सङ्कलन गरिरहेका छन् भने १८.२ प्रतिशतले त्रैमासिक रूपमा कोष सङ्कलन गरिरहेको देखिँन्छ । बाँकी १५.४ प्रतिशतले कोष सङ्कलन गरेको देखिँदैन । त्यसैगरी, आंशिक रूपमा सञ्चालनमा रहेका आयोजनाहरूको ७५ प्रतिशतले त्रैमासिक रूपमा महशुल सङ्कलन गरिरहेको देखिँन्छ । चल्दो अवस्थामा नरहेका आयोजनाहरू मध्ये ४९.३ प्रतिशतले त्रैमासिक रूपमा महशुल सङ्कलन गरेको देखिँन्छ भने २१.१ प्रतिशतले कोष सङ्कलन गरेको देखिँदैन ।

आयोजनाको चल्दो अवस्था र मर्मत सम्भार कोष बीच सकारात्मक सम्बन्ध रहेको देखिँन्छ । तसर्थ मर्मत सम्भार कोषको सार्थक संयोजनले नेपालको ग्रामीण खानेपानी आयोजनाको चल्दो अवस्था उच्च कायम गर्न महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिँन्छ ।

सक्रिय मर्मत कार्यकर्ता

मर्मत कार्यकर्ता खानेपानी प्रणालीको हेरचाह गर्ने एक दक्ष मानव संसाधान हो । आयोजनाहरूको कार्यान्वयनका क्रममा मर्मत कार्यकर्तालाई तालिम दिएर निर्माण कार्यम सहभागी गराइन्छ । त्यसपछि उपभोक्ता समितिले न्यूनतम पारिश्रमिक दिने गरी प्रणालीको सञ्चालन र मर्मत सम्भारका लागि मर्मत कार्यकर्तालाई खटाउने गरेको देखिँन्छ ।

सर्वेक्षणको नतिजाले मर्मत कार्यकर्ताहरू सबै धाराहरू राप्रोसँग चल्दो अवस्थमा रहेको वा नरहेको हेर्न औसतमा होके वर्ष नौ पटक प्रणालीको भ्रमण गर्ने गरेको देखिँन्छ । त्यस्तै, नेपालको ग्रामीण आयोजनाका सन्दर्भमा ६८ प्रतिशत मर्मत कार्यकर्ताले नियमित तलब पाएको र ३२ प्रतिशत मर्मत कार्यकर्ताले नियमित तलब नपाएको देखाएको छ ।

मर्मत कार्यकर्तालाई मासिक भुक्तानी गर्ने आयोजनाहरूको चल्दो अवस्था उच्च रहेको पाइएको छ । पूर्ण रूपमा चल्दो अवस्थामा रहेका आयोजनाहरू मध्ये ७६ प्रतिशतले मर्मत कार्यकर्तालाई मासिक रूपमा भुक्तानी गर्ने गरेको देखिँन्छ । आंशिक रूपमा चल्दो अवस्थामा रहेका आयोजनाहरू मध्ये ५४ प्रतिशत र चल्दो अवस्थामा नरहेका आयोजनाहरू मध्ये ८५ प्रतिशत उपभोक्ता समितिले मर्मत कार्यकर्तालाई भुक्तानी नगरेको देखिँन्छ ।

यसले सक्रिय मर्मत कार्यकर्ता र आयोजनाहरूको चल्दो अवस्था बीच सकारात्मक सम्बन्ध रहेको संकेत गर्छ । तसर्थ आयोजनाहरूलाई दीर्घकाल सम्म चल्दो अवस्थामा राख्न सक्रिय मर्मत कार्यकर्ताले अहम भूमिका निर्वाह गरिरहेको देखिँन्छ ।

अनुगमनमा अभिनव

आयोजनाहरूलाई चल्दौ अवस्थामा राख्न र दिगो बनाउनका लागि कार्यान्वयन पछिको अनुगमन तथा सहयोग आवश्यक हुन्छ । यस सन्दर्भमा नेवाले कार्यान्वयनपछिको अनुगमन संयन्त्र तथा सहयोगको पहल र अवलम्बन गरिरहेको छ । स्थलगत अनुगमनको अतिरिक्त अनुगमनमा अभिनवको रूपमा हवाई-पत्र अनुगमन, हेलो अनुगमन, सेन्सर अनुगमन र टोल-फ्री अनुगमनको प्रयोग गरिरहेको छ ।

नेवाले वि.सं. २०५२ देखि करीब एक दशकसम्म हवाई-पत्र अनुगमन पद्धतिको व्यापक प्रयोग गरेको थियो । संभावित समस्याहरूको सूची सहितको हवाई-पत्र छपाई गरी दुई वर्षलाई पुने गरी उपभोक्ता समितिलाई दिइन्थ्यो, उपभोक्ता समितिले त्यहाँ उल्लेख गरिएका समस्याहरूमा चिनो लगाई तथा लेखेर नेवालाई हुलाक मार्फत निःशुल्क त्रैमासिक रूपमा पठाउने गर्थ्यो । जस अनुसार आयोजना कार्यान्वयन पछिको सेवा प्रदान गरिन्थ्यो । मोबाइल फोनको प्रयोगमा व्यापकता आएपछि हवाई-पत्र अनुगमनको प्रयोग बन्द गरिएको छ ।

मुक्तक

साबुन पानी

हरेक पटक चर्पी प्रयोग गरेपछि, उसैलाई छुन मन लाग्छ
साना नानीको दिसा धोएपछि पनि, उसैलाई छुन मन लाग्छ
छुदाँ छुदै बानी परि सक्यो अब त,

दिसा भन्ने शब्द सुन्दैखेरी, साबुन पानीले हात धुन मन लाग्छ

भान्सा भित्र छिरु अधि, अनि खानु भन्दा पहिले
बालबच्चालाई खुवाउनु वा, स्याहार गर्नु भन्दा पहिले
अनि उसैलाई सम्झन्नु र त,

दुवै हात मिचीमिची, हात धुने गर्नु मैले ।

विषादी र फोहोरजन्य वस्तु छोएपछि
बिरामीको स्याहार अनि, सरसफाइ गरेपछि
त्यसैले त उसैलाई सबैले मन पराउँछन्
कीटाणु सबै पखालिन्छ, साबुन पानीले धोएपछि ।

आजभोलि जहिले पनि साबुन खोज्छु मैले
त्यसैले त किनी किनी घरमा ल्याउने गर्नु मैले
सरुवा रोगबाट बचाउने एउटा, औषधी नै रहछ र त
मैले जुठेल्ला नजिकै टुटी बाल्टीनसँग, राख्न थालेको छु

मोबाइल फोनको प्रयोगमा व्यापकता आएपछि वि.सं. २०७२ असोजदेखि नेवाले हेलो अनुगमन पद्धति शुरु गरेको हो । जस अन्तर्गत नेवाका प्राविधिकहरूले प्रत्येक वर्ष एक पटक मर्मत कार्यकर्ताहरू र उपभोक्ता समितिहरूलाई फोन गरेर पुरानो आयोजनाहरूको अवस्था बारे जानकारी लिने गर्नु ।

नेवाले अनुगमनलाई प्रभावकारी बनाउन वि.सं. २०७६ को बैशाखबाट सेन्सर मार्फत अनुगमन शुरु गरेको छ । यस अन्तर्गत नेपालको बागलुङ र सिन्धुली जिल्लाका आठ सयभन्दा बढी धाराहरूमा सेन्सर जडान गरिएको छ । सेन्सर जिएसएम सिमयुक्त ब्याट्री र टर्बाइन सहितको एउटा सानो यन्त्र हो, जसले नियमित रूपमा धाराबाट पानी बगेको वा नबगेको जानकारी दियासबोर्डमा पठाउने गर्दछ ।

नेवाले नेपाल टेलिकमसँगको समन्वयमा १६६००१२३४५० टोल-फ्री नम्बर रहने गरी वि.सं. २०७९ बैशाखमा टोल-फ्री कल सेन्टर स्थापना गरेको छ । सार्वजनिक विदा बाहेक सोमबारदेखि शुक्रबार बिहान ९ बजेदेखि बेलुका ५ बजेसम्म कल सेन्टर सञ्चालनमा रहेको छ । आयोजनाहरूमा देखिएको प्राविधिक समस्याहरू बारेमा समुदायका मानिसहरूले यो पैसा नलाएने फोन नम्बर मार्फत जानकारी गराउन सक्छन् ।

हेलो अनुगमन, सेन्सर अनुगमन र टोल-फ्री अनुगमन मार्फत आयोजनाहरूमा पहिचान गरिएका समस्याहरूको आधारमा नेवाका प्राविधिकहरूले मर्मत कार्यकर्तालाई समस्याहरू समाधान गर्न फोन मार्फत प्रशिक्षण दिन्छन् । यदि समस्या तिनीहरूको क्षमता भन्दा बाहिरको छ भने नेवाका प्राविधिकहरूले समस्या समाधान गर्न सम्बन्धित आयोजनाको स्थलगत भ्रमण गरी मर्मत सहायता प्रदान गर्नु । यदि त्यहाँ ढूलो क्षतिहरू भएको छ र पुनःस्थापना आवश्यक छ भने नेवाका प्राविधिकहरूले सर्वेक्षण गर्नु । सोही सर्वेक्षण अनुसार पुनःस्थापना गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयन गरिन्छ ।

निष्कर्ष

माथि उल्लेख गरिए भै विभिन्न तत्वहरूको सार्थक संयोजनले मात्रै सम्पन्न भएका आयोजनाहरूलाई दिगो एवं चल्दौ अवस्थामा राख्न सकिन्छ । प्रभावकारी कार्यान्वयन, समन्वय र अनुगमनमा अभिनवको सार्थक संयोजनको अतिरिक्त सक्रिय मर्मत कार्यकर्ता र व्यवस्थित मर्मत संभार कोषले आयोजनाहरू चल्दौ अवस्थामा राख्न अति महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी, सक्रिय समुदाय र जगेडा सामग्रीको जोहोले आयोजनाहरूलाई दिगो राख्न महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहेको देखिन्छ । यी सबै कारक तत्वहरू एक आपसमा अन्तरसम्बन्धित छन् । त्यसैले गर्दा नेपाल जस्ता विकासोन्मुख देशहरूको सन्दर्भमा समुदायद्वारा व्यवस्थित ग्रामीण खानेपानी प्रणालीहरूलाई दीर्घकाल सम्म चल्दौ अवस्थामा राख्न यी सबै तत्वहरूलाई सार्थक ढंगले समेटिनु उत्तम हुने देखिन्छ ।

पानीको सुविधाले पखाल्यो पुस्तौदेखिको दुःख

बिहानीपछिको ४ बजे नै उठेरे घरका वयस्क सदस्यजति गाँग्री र जर्किन बोकेर गाउँके पुछारमा रहेको माम्तीखोलामा पानी बोक्न जानु उनीहरूको दिनचर्या नै थियो । घरसम्म एक गाँग्री पानी ओसार्न उनीहरूलाई एक घण्टा जति लाग्यो । चार जना मानिसले दिनको दुई पटक यसरी पानी ओसार्दा उनीहरूको कमितमा पनि आठ घन्टाको समय त पानी ओसार्नमै जाने गर्दथ्यो । उकालो बाटोमा सधैंभरि यसरी पानी बोक्दा सबैका ढाडको छाला पिल्सएका थिए भने तातुमा नाम्लोको डाम स्पष्ट देखिन्थ्यो । काभ्रे जिल्लाको रोशी गाउँपालिका-८ की सीता भुजेल लगायत उनको गाउँका अरु वासिन्दाले भोग्दै आएको पानीको अभावले उनीहरूले कहिल्यै पनि सुखको सास फेर्ने पाएका थिएन् । खोलामा पानी धमिलो भएका बेलामा पनि पानीको अरु विकल्प थिएन् ।

आफ्नो जग्गाजमिनबाट परिवारको गुजारा हुन नसक्ने भएकोले अर्काको जग्गा अधियाँमा कमाएर र खसी बाख्ना पालेर सीताको परिवारको गुजारा चलेको छ । तर दिनको महत्वपूर्ण समय पानी आसार्दैमा बिले भएकाले वस्तुभाउको हेरचाह गर्न, मेलापात जान, धाँस दाउरा गर्न र घरधन्दा गर्ने समय नै ज्यादै कम बच्यो । “पानीकै अभावले गर्दा समयमा खाना खान समेत फुर्सद हुँदैनथ्यो । बिहान बेलुका पानी ओसार्न खोला धाउनु पर्दा छोरा छोरीले पढ्न र होमवर्क गर्न समेत राम्रोसँग पाएका थिएन् । अरु त के कुरा, टाढाबाट पानी बोक्नु परेपछि त न त आफ्नो तिर्खा मर्दी रहेछ, न त वस्तुभाउलाई अघाउन सकिंदो रहेछ, करेसाबारी लगाउने कुरा त पैरे जाओसु” सीता भन्नुहुन्छ । उहाँको यो भनाईले पानी मानिसको आधारभूत आवश्यकता मात्र नभई आर्थिक उपार्जनको पनि अपरिहार्य तत्व हो भने प्रष्ट हुन्छ ।

सुखको घाम भुलिकाएपछि

माम्तीडाँडामा पुस्तौदेखिआ आफ्ना सन्तानलाई पैतृक सम्पति भै हस्तान्तरण हुँदै आएको ‘खानेपानीको हाहाकार’ को अब अन्त्य भएको छ । नेवा वागमती प्रदेश कार्यालय सिन्धुलीको सहयोगमा पिप्ले माम्तीडाँडा गाउँका ४० घरधुरी र एउटा स्थानीय माद्यमिक विद्यालयका लागि पानीको सुविधा उपलब्ध गराइएको छ ।

तर गाउँमा पानी त्यक्ति सजिलो गरी उपलब्ध भएको भने होइन । गाउँभन्दा साढे ६ किलोमिटर टाढा रहेको राक्स छाँगा मूलबाट गाउँमा पानी ल्याउनका लागि सर्वेक्षण शुरु हुँदासम्म गाउँले त्यक्ति टाढा र अकरे भीरबाट पानी आउला भनेर पत्याएका थिएन् । उनीहरू प्राविधिकहरूले त्यहाँबाट पानी ल्याउन सकिने बताएपछि मात्र विश्वस्त भएका थिए । विस्तृत सर्वेक्षण गरेको एक वर्ष पछि आयोजना निर्माण प्रारम्भ भयो । उपभोक्ताहरूको आमभेलाले जनश्रमदान सम्बन्धी नीति नियम पारित गच्छो र सोही अनुसार २०७९ साल मंसिर महिनाको

घर नजिकैको धारामा पानी भर्दै सीता भुजेल

अन्त्यबाट पाइपलाइन खन्ने, पुर्ने काम शुरु भयो । मुहान टाढा भएकाले बिहान ७ बजे खाजा खाएर घरबाट हिँदा १० बजे मात्र मुहानमा पुगिन्थ्यो । बिहानै घरबाट खाना बोकेर जाने र काम गरेकै ठाउँमा खाना खाएर काम गर्दा गाउँलेहरूमा गजबको एकताभाव देखियो ।

सबैको मेहनतले गर्दा मुख्य पाइप लाइन पुर्ने, मुहान, बिपिटी र केबल क्रसिडको काम समयमै सकियो र २०७९ साल चैत्र महिनाको पहिलो हप्ता त माम्तीडाँडासम्म पानी आइपुयो । “पानीको दुख यति चाँडै हट्टा भने त सोचेकै थिएनै” सीताले भन्नुभयो । यसरी गाउँलेहरूले पानीको अभावले खेप्नु परेका सबै दुःख र पीडा पखालियो ।

वि.सं. २०८० को आगमनसँगै आयोजनाका सम्पूर्ण भौतिक संरचनाहरूको निर्माण पूरा भई गाउँमा बनिएका २५ वटै धाराहरूमा पानी आयो । जतिसुकै बेला धारा खोल्दा पनि पानी आउने भएकाले मानिसहरूलाई ढुक्क भएको छ । पानी लिनकै लागि निन्द्रा बिगार्नु पर्ने दिनको अन्त्य भएको छ ।

पढाई छाडी छाडी पानी ओसार्न दौडनु पर्ने अवस्थाको अन्त्य भएपछि बालबालिकाहरूको पढाईमा सकारात्मक प्रभाव पर्न थालेको छ । धारा र जुद्यानबाट खेर गएको पानी सदुपयोग गरी मानिसहरूले करेसाबारीमा मौसम अनुसारका तरकारी फलाएका छन् । पानी ओसार्न समय बचत हुँदा मानिसहरूले खेतीपाती, करेसाबारी र पशुपालनमा बढी समय दिन पाएका छन् । यसरी माम्तीडाँडामा खानेपानीको उपलब्धताले मानिसहरूको जीवनमा खुशी नै खुशी छाएको छ ।

दातृ निकायको सहयोग, स्थानीय तह र नेवाको सहकार्य तथा स्थानीय वासिन्दाहरूको सक्रियताले गर्दा आयोजना समय भित्र सम्पन्न भएकोमा स्थानीय व्यक्तिहरू खुशी छन् । उनीहरू विशेष गरी अहोरात्र घाम, पानी, झरी, बादल नभनी ज्यानको बाजी थापेर खट्टने कर्मचारीहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन्छन् ।

केशव बिष्ट

कर्णाली प्रदेशमा विभिन्न निकायद्वारा सञ्चालित खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता आयोजनाको अनुगमन तथा सहयोग भ्रमण

नेवाको प्रतिनिधि मण्डलले कर्णाली प्रदेशका विभिन्न जिल्लामा 'सबै को लागि दिगो खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता (सुस्वा)' अन्तर्गत नेवाको सहजीकरणमा सञ्चालित खासस्व योजना तर्जुमा कार्यक्रमको अनुगमन तथा सहयोग भ्रमण सम्पन्न गरेको छ। नेवा र सुस्वाबीच गत २०७९ मंसिरमा भएको खासस्व योजना तर्जुमामा आवश्यक प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय सहयोग उपलब्ध गराउने सम्बन्धी सम्झौता अनुरूप सम्पन्न उक्त भ्रमणको आयोजना गरिएको थियो। नेवाका निर्देशक रेशम जंग सिंह, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता प्रबन्धक अरुण कुमार श्रेष्ठ र अनुसन्धान विकास संयोजक उमेश बस्नेत रहनु भएको उक्त प्रतिनिधि मण्डलले २०८० जेष्ठ ३२ गते सल्यान जिल्लाको बनगाड कुपिण्डे नगरपालिकामा सम्पन्न बैठकमा नेवाबाट खटिएका खासस्व योजना अधिकृतहरूसँग छलफल गरी संकलित तथ्यांकको समीक्षा गरेको थियो। सो अवसरमा प्रतिनिधि मण्डललाई वडा स्तरमा प्रमाणीकरण कार्यका साथै खासस्व योजनाका विजहरूले तथ्यांकको लेखाजोखा, रुजु, विश्लेषण गर्ने कार्यलाई तीव्रताका साथ अघि बढाइएको जानकारी दिइएको थियो। साथै २०८० असार मसान्तसम्म १५ वटै पालिकाहरूमा पालिका स्तरीय बैठकबाट प्रमाणीकरण र योजना प्राथमिकीकरण कार्य सम्पन्न भई खासस्व योजनाको मस्यौदा प्रतिवेदन तयारी कार्य सम्पन्न गर्ने योजना रहेको जानकारी दिइएको थियो।

त्यसैगरी नेवाले कर्णाली जलाधार क्षेत्रमा खासस्व आयोजनाहरू सञ्चालन गरिरहेको युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाको आर्थिक सहयोगमा सिनेचर/ नेवाको कन्सोर्टियम मार्फत कालीकोट जिल्लाका तीन वटा पालिकाहरूमा खासस्व योजना सहितको जल उपयोग गुरुयोजना तर्जुमाका लागि प्राविधिक सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। कर्णाली जल परियोजनाका सम्बन्धित कर्मचारी, नेवा कन्सोर्टियमका जल उपयोग गुरुयोजना टोली संयोजक, योजना तथा अनुगमन अधिकृत र नेवाका प्रतिनिधिहरू बीच २०८० जेठ २९ मा सम्पन्न बैठकले उक्त कार्यलाई सम्झौता बमोजिमको समय सीमा

शारदा/नेवा/ सिनेचरको कन्सोर्टियम मार्फत सञ्चालित खानेपानी आयोजनाको अनुगमन गरिए

भित्र सम्पन्न गर्ने आवश्यक रणनीति निर्माणका लागि छलफल गरी कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने सहमति गरिएको थियो।

नेवाको सोही प्रतिनिधि मण्डलले युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजनाको आर्थिक सहयोगमा शारदा/नेवा/सिनेचरको कन्सोर्टियम मार्फत सुर्खेत जिल्लाको बराहताल गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा २०७९ चैत्रदेखि निर्माण शुरू भएका नौ वटा खानेपानी आयोजनाहरूको अनुगमन गरेको छ। खानेपानी आयोजनाहरू निर्माण, सञ्चालन तथा क्षमता विकासका लागि आवश्यक प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा कन्सोर्टियमका संस्थाहरू बीच सहमति भए बमोजिम उक्त अनुगमन तथा सहयोग भ्रमणको आयोजना गरिएको थियो। २०८० जेठ ३० र ३१ गते सम्पन्न उक्त भ्रमणका क्रममा बराहताल गाउँपालिकाका सिस्नेरी, डोप्का, करंगे, उधोखोला, ओदाल टोड्के र कपासे चुलीडाँडामा निर्माणाधीन खानेपानी आयोजनाहरूको अनुगमन तथा समीक्षा गरी आवश्यक प्राविधिक र व्यवस्थापकीय सुझाव र सहयोग उपलब्ध गराइएको थियो।

अरुण कुमार श्रेष्ठ

ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ताहरूको तालिम सम्पन्न

नेवा/सिनेचर इन्जिनियरिङको कन्सोर्टियम मार्फत युएसएआइडी कर्णाली जल परियोजना अन्तर्गत कर्णाली जलाधार क्षेत्रको मुगु, कालीकोट, अछाम, सुर्खेत र कैलाली जिल्लामा सञ्चालित ४७ वटा खानेपानी योजनामा कार्यरत ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ताहरूका लागि मर्मत सम्भार तालिम सम्पन्न भएको छ। २०८० असार १२ देखि २५ गतेसम्म मुगु जिल्लाको छायानाथ गाउँपालिकाको मुर्मा, अछाम जिल्लाको तुर्मखिण्ड गाउँपालिकाको कालीखोला, सुर्खेत जिल्लाको बराहताल गाउँपालिकाको कपासे र कैलाली जिल्लाको मोहन्याल गाउँपालिकाको शान्तिपुरमा आयोजित यी तालिमहरूमा २६

जना महिला सहित ७८ जना ग्रामीण मर्मत सम्भार कार्यकर्ताहरूको सहभागिता रहेको थियो। यी तालिमहरूमा भरत प्रसाद भट्ट, गगन बहादुर थापा, दीपक थापा, हरि प्रसाद रिमाल, कलक साउद, नेत्र प्रसाद आचार्य, कृष्णसिंह भाट र राजबहादुर शाहीले सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्नु भएको थियो। सहजकर्ताहरूलाई इन्जिनियर रघुनाथ रिमालले विषयवस्तु सहयोग तथा समन्वय गर्नु भएको थियो। नेवाका वरिष्ठ प्रबन्धक कुमार सिलवालले यी तालिमहरूको पाठ्यक्रम, कार्यतालिका तथा अन्य सामग्री निर्माण गर्नु भएको थियो।

कुमार प्रसाद सिलवाल

विभिन्न कार्यक्रम र तालिमहरूमा नेवाको प्रतिनिधित्व र सहभागिता

यस त्रैमासिक अवधिमा आयोजित खानेपानी, सरसफाइ र स्वच्छता सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरूमा नेवाको सहभागिता रह्यो। यस क्रममा साउथ एसियन रेनवाटर नेटवर्क (सार्नेट) को आयोजना र लङ्गा रेन वाटर हार्वेस्टिङ फोरमको सहकार्यमा श्रीलङ्काको राजधानी कोलम्पोमा २०८० जेष्ठ ३ देखि ८ गतेसम्म 'वर्षाको पानी सङ्कलन' सम्बन्धी दोस्रो अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनमा नेवाका निर्देशक ई. रेशम जङ्ग सिंह सहभागी हुनुभयो। 'जलवायु परिवर्तन उत्थानशील र दिगो विकासको लक्ष्य हासिल गर्ने दिगो समाधान' विषयक उक्त सम्मेलनमा शार्नेटको सदस्य समेत रहेको नेवाका तर्फबाट निर्देशक सिंहले 'वर्षाको पानी संकलन: जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र नेपालमा दिगो विकास लक्ष्य ६ हासिल गर्ने उपयुक्त रणनीति' शीर्षकमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो। यस क्रममा उहाँले नेवाले वर्षाको पानी संकलनका क्रममा हासिल गरेको अनुभवका साथै यसबाट पानीको अभावमा रहेका परिवारहरूमा देखिएको सन्तुष्टिको स्तरको चर्चा गर्नु भएको थियो। उहाँले खानेपानी आयोजनाहरूको निर्माण पश्चातको अनुगमन कार्यमा नेवाले प्रयोग गर्दै आएको हेलो अनुगमन, टोल-फ्री कल सेन्टर जस्ता नवीन अनुगमन संयन्त्रहरू र खासस्व प्रणालीहरूको कार्यक्षमता मूल्याङ्कन गर्न प्रयोग गरिएको सेन्सर अनुगमन प्रविधिको महत्व र उपयोगका बारेमा पनि चर्चा गर्नु भएको थियो।

सम्मेलन दक्षिण एसिया क्षेत्र र अन्य देशहरूमा वर्षात्को पानी संकलन सम्बन्धमा गरिएका खोज, अनुसन्धान र अनुभव आदान प्रदान गर्ने उपयुक्त माध्यम बन्नुका साथै यस क्षेत्रमा लामो अनुभव संगालेका संघ सस्थाहरूसँग बलियो सम्बन्ध र संजाल निर्माण गर्न खुला मञ्चका रूपमा स्थापित भएको थियो। सम्मेलनमा प्रस्तुत गरिएका कार्यपत्रहरू मुख्य रूपमा 'घरायसी स्तरमा सुरक्षित खासस्व सेवा प्रदान गर्ने र सामाजिक आर्थिक लाभ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण गर्ने माध्यमको रूपमा वर्षाको पानी सङ्कलन' कार्यालाई कसरी प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ भन्ने विषयमा केन्द्रित थिए।

नेपाल सरकार, युके इन्टरनेशनल डेभलपमेन्ट, सीवी र युनिसेफ नेपालको संयुक्त आयोजनामा २०८० जेष्ठ ६ देखि ९ गतेसम्म धुलिखेलमा आयोजित 'जलवायु मैत्री खासस्वका बाधा अद्वचन विश्लेषण र तिनको सम्बोधनका निम्नि कार्ययोजना निर्माण' विषयक राष्ट्रिय कार्यशाला गोष्ठीमा नेवाका पीएमआर प्रबन्धक डा. महेश्वर प्रसाद यादव र अनुसन्धान तथा विकास संयोजक उमेश बस्नेत सहभागी हुनुभयो। खानेपानी मन्त्रालय र खानेपानी तथा ढल व्यवस्थापन विभागका पदाधिकारीहरू, विभिन्न स्थानीय सरकारका प्रतिनिधिहरू, विभिन्न गैर सरकारी निकाय र संघ संस्थाहरूको प्रतिनिधिहरूले ग्रामीण खानेपानी प्रणालीसँग सम्बन्धित नेवाको विज्ञता र अनुभवलाई उपयोग गर्दै नेपालमा खासस्व सेवाहरूलाई जलवायु मैत्री बनाउन र यस भित्र रहेका बाधा र अद्वचन समाधान गर्ने कार्ययोजनाको मस्तौदा तयार गर्ने कार्यमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गर्नु भएको थियो।

स्वतन्त्र विश्वविद्यालय बंगलादेश र जलवायु परिवर्तन र विकासका लागि अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्रद्वारा बंगलादेशको राजधानी ढाकामा २०८०

सम्मेलनमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु हुँदै नेवाका निर्देशक ई. रेशम जङ्ग सिंह

असार ७ देखि १० गतेसम्म संयुक्त रूपमा आयोजित 'स्थानीय नेतृत्व अनुकूलन र स्थानीय क्षतिको न्यूनीकरण' विषयक तालिममा नेवाका अनुसन्धान तथा विकास संयोजक उमेश बस्नेत सहभागी हुनुभयो। स्थानीय नेतृत्वमा अनुकूलनका सिद्धान्तहरूलाई स्थानीय तहसम्म कसरी प्रवाह गर्ने र जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूलाई स्थानीय स्तरमा अनुकूलन र न्यूनीकरण गर्न समुदायको सहभागितालाई कसरी प्रभावकारी बनाउने भन्ने विषयमा केन्द्रित रहेको उक्त तालिममा जलवायु परिवर्तनले वर्तमान अवस्थामा सिर्जना गरेको र भविष्य समेत सिर्जना गर्न सक्ने समस्या र त्यसको समाधानको विषयमा समेत छलफल भएको थियो।

च्यारिटी: वाटर, अमेरिकाद्वारा २०८० असार ११ देखि १२ गतेसम्म आयोजित ग्रामीण खानेपानी प्रणालीको दिगोपनका लागि 'भर्चुअल पार्टनर समिट' (Virtual Partner Summit) मा नेवाका पिएमआर प्रबन्धक डा. महेश्वर प्रसाद यादवले 'ग्रामीण खानेपानी प्रणालीको सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारमा अभिनव' विषयक कार्यपत्र पस्तुत गर्नु भएको थियो। २२ देशका ५५ साफेदार संस्थाका १५८ जना खासस्व अभियन्ताहरूको सहभागिता रहेको यस सम्मेलनमा साफेदार समुदायहरूको विचारहरू, सफलताका कथाहरू, सिकेका पाठहरू र असल अभ्यासहरूको सार आदानप्रदान गरिएको थियो।

लुमन्ती आवासका लागि सहयोग समूहको आयोजना र युनिसेफ नेपाल र युकेएड को सहयोगमा २०८० असार १३ गते ललितपुरमा आयोजित 'खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छताको सन्दर्भमा लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण' विषयक गोष्ठीमा नेवाका खासस्व प्रबन्धक अरुण कुमार श्रेष्ठ सहभागी हुनु भएको थियो। उक्त गोष्ठीमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सन्दर्भमा लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण बारेको नीतिगत/कानुनी अवस्था र आवश्यकता, खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धमा लैंगिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका विभिन्न सवाल/मुद्दाका लागि पैरवी गर्ने उद्देश्यका साथ गठित वास महिला संजालका बारेमा प्रस्तुति र बृहत छलफल गरिएको थियो।

उमेश बस्नेत

व्यावहारिक तालिमका साथ महिनावारी स्वच्छता दिवस मनाइयो

प्रत्येक वर्षको मे २८ का दिन मनाइने विश्व महिनावारी स्वच्छता दिवस यो वर्ष पनि नेवाले विभिन्न सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू तथा व्यावहारिक तालिमको आयोजना गरेर मनाएको छ । यस क्रममा नेवा, वागमती प्रदेश कार्यालयको सिन्धुली जिल्ला अन्तर्गतका कमलामाई र दुधौली नगरपालिका तथा मरिण र सुनकोशी गाउँपालिकाका १४ वटा र काख्रे जिल्ला अन्तर्गतका रोशी र बेथानचोक गाउँपालिकाका आठ वटा गरी यस आ.व. मा सञ्चालित २२ वटा खानेपानी आयोजनाहरूमा कार्यरत कर्मचारी, स्वास्थ्य केन्द्रका कर्मचारीहरू, स्थानीय तहका कर्मचारी, खानेपानी उपभोक्ता समितिका पदाधिकारीहरू एवं उपभोक्ताहरूको उपस्थितिमा “सम्मानित महिनावारी: हाम्रो प्रतिबद्धता” भने मूल नारा तथा विभिन्न चेतनामूलक सन्देश लेखिएका ब्यानर, प्लेकार्ड तथा पम्पलेटहरू सहित समुदायहरूको परिक्रमा गरिएको थियो । यसैगरी यस अधियानलाई सार्थक बनाउन विभिन्न गाउँपालिकाका स्वास्थ्य केन्द्रका कर्मचारीहरूलाई प्याड प्रयोग गर्ने तरिका सिकाइनुका साथै स्थानीय स्तरमा कपडाको सुरक्षित प्याड बनाउने तालिम प्रदान गरिएको थियो ।

यसैगरी नेवा, गण्डकी प्रदेश कार्यालय बागलुडको आयोजनामा म्याघ्दी

बागलुडमा आयोजित प्याड बनाउने तालिमको भलक

संगता विवेक

सिन्धुलीमा आयोजित चेतनामूलक कार्यक्रमको दृष्टि

र बागलुड जिल्लाका विभिन्न १५ वटा समुदायमा मनाइएको यो दिवसमा महिनावारी सम्बन्धी समाजमा व्याप्त अन्धविश्वास विरुद्धको नारा अकित ब्यानर र प्ले कार्ड सहित चेतनामूलक चालीको आयोजना गरिएको थियो । यस क्रममा बागलुड जिल्लाको बडिगाड गाउँपालिका वडा नं ६ का कुलवाज र घ्वाड समुदायमा घरेलु प्याड बनाउने तालिम सञ्चालन गरिएको थियो ।

दुवै प्रदेश कार्यालय अन्तर्गत मनाइएको यस दिवसका क्रममा सहभागी एवं सर्वसाधारणलाई महिनावारी प्रक्रिया अत्यन्त सामान्य र स्वाभाविक शारीरिक प्रक्रिया भए तापनि हाम्रो समाजमा यससँग जोडिएका विभिन्न अन्धविश्वासले गर्दा किशारी तथा महिलाहरूले ज्यादै ठूलो शारीरिक, सामाजिक र मानसिक पीडा भोग्नु परिरहेको जानकारी दिइएको थियो । यस क्रममा महिनावारी शुरु हुनु भनेको किशोरी आमा बन सक्षम भएको संकेत हो र यो उनको शारीरिक स्वस्थताको प्रतीक पनि हो भने विषयमा प्रकाश पारिएको थियो ।

विवेक प्रसाद दाहाल/विनोद कोइराला

राष्ट्रिय स्तरमा महिनावारी स्वच्छता दिवस सम्पन्न

महिनावारी स्वास्थ्य र स्वच्छता व्यवस्थापन सम्बन्धी साझेदारहरूको संजाल (Menstrual Health and Hygiene Management Partners' Alliance, MHM PA) को आयोजना र विभिन्न संघसंस्थाको सहयोगमा २०८० जेठ १४ गते ‘सम्मानित महिनावारी: हाम्रो प्रतिबद्धता’ विषयमा केन्द्रित रही महिनावारी स्वच्छता दिवस मनाइयो । संघीय संसदकी उपसभामुख माननीय इन्द्रा राना मगरको प्रमुख अतिथ्यमा काठमाडौंमा सम्पन्न उक्त कार्यक्रममा विकास साझेदारहरूका तर्फबाट युनिसेफकी प्रतिनिधि एल्के बिच लगायतले मनत्व व्यक्त गर्नु भएको थियो । उक्त कार्यक्रममा सञ्चालको कार्य सञ्चालन समिति सदस्यका रूपमा नेवाका तर्फबाट निर्देशक ई. रेशम जंग सिंह र खासस्व प्रबन्धक अरुण कुमार श्रेष्ठको सहभगिता रहेको थियो । उक्त अवसरमा कलाकारद्वय प्रकाश सपुत र केकी अधिकारीद्वारा अभिनीत महिनावारी सम्बन्धी चेतनामूलक कथानक गीत ‘पर पर’

संस्थान
रेशम जंग

को दोम्हो भागको रूपमा ‘खुलेर कुरा गरौ’ नामक कथानक गीत छिटै सार्वजनिक हुने जानकारी दिइएको थियो ।

विपिन हाडा

NEWAH
Nepal Water for Health

मर्यादित महिनावारी र वर्तमान परिवेश

२१ औं शताब्दीमा प्रविधिमा भएको उच्चतम विकासले विश्वको परिवृश्य बदलिएको छ । यो परिवर्तित परिवेश भित्र हल्केतामा संसार अटाउँदै हिँडेको आजको मानव जमात आधुनिकताको चरम चुलीमा पुगेको भए पनि सृष्टिको निरन्तरताका लागि प्रकृतिबाट वरदान स्वरूप प्राप्त महिनावारीका सवालमा नराम्री रुमल्लिङ्रहेको छ । मंगल ग्रह र चन्द्रमामा बसाइ सराइको सपना देख्ने युवा वर्ग समेत महिनावारी इन्द्रले गरेको ब्रह्म हत्याको पापको निशानीको रूपमा स्वीकारेर महिनावारीलाई अपवित्र ठान्ने परम्परावादी सोचलाई मौन स्वीकृति दिइरहेको छ ।

राष्ट्रिय तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गर्दा एकजना महिलाले आफ्नो जीवनभरि ६ वर्ष बराबरको अवधि महिनावारी भएको समयको रूपमा व्यतीत गर्नुपर्छ । मर्यादित महिनावारी नीतिमा उल्लेख भए अनुसार नेपालमा ४७ प्रतिशत महिलाहरू प्रजनन् उमेर समूहका रहेका छन्^१, जसमा महिनावारी भएका बेलामा ५७.६ प्रतिशत महिला सामाजिक क्रियाकलापमा भाग लिईनन्, २.९ प्रतिशत छाउ गोठमा बस्छन्, २.७ प्रतिशत गोठमा बस्छन्, २.३ प्रतिशत किशोरीहरू महिनावारीको समयमा विद्यालय जाँदैनन्, २५ प्रतिशत महिला अलग कोठा प्रयोग गर्नु भने ८.८ प्रतिशत महिलाहरू छुट्टै स्थानमा नुहाउँछन्^२ । यसरी हेर्दा अधिकांश महिलाहरू कुनै न कुनै प्रकारले महिनाको चार दिन फरक जीवन यापन गरिरहेका छन् । जसले गर्दा उनीहरूको स्वास्थ्यमा त नकारात्मक प्रभाव परको छ नै, यसबाहेक यसको सामाजिक र आर्थिक प्रभाव पनि निकै कष्टप्रद रहेको छ । जस्तै कि - दिउसो कमाएर बेलुका छाक टार्ने परिवारकी महिला महिनावारी भएका बेलामा काम गर्न जान नपाउने सामाजिक नियमका कारण उनीसँग आश्रित व्यक्ति वा बालबालिकाहरू महिनाको चार दिन लगभग भोकै बस्नु पर्ने अवस्था रहेको छ ।

महिनावारी जस्तो संवेदनशील विषयमा समाजका अगुवा तथा शिक्षित व्यक्तिहरू समेतको मौनताले लाखौं महिला एवम् किशोरीहरूको संवैधानिक अधिकारको समेत हनन भएको छ । एउटी किशोरीले आफूसँगै हुरेका दाजुभाई भन्दा आफूलाई मानसिक रूपमा कमजोर ठान्ने प्रवृत्तिको मुख्य कारक पनि उनलाई महिनावारी समयमा गरिने भेदभाव हो । यसरी महिनावारी प्रक्रियालाई हेला गर्ने गरेका कारण नेपाल सरकारले समेत स्वीकृति जनाएको दिगो विकास लक्ष्यको बुँदा नं. १ - गरीबी निवारण, बुँदा नं. ३ - राम्रो स्वास्थ्य र सम्पन्नता, बुँदा नं. ४ - गुणस्तरीय शिक्षा, बुँदा नं. ५ - लैगिंक समानता, बुँदा नं. ६ - सफा पानी र सरसफाई, बुँदा नं. ९ - उद्योग, नवीनता र संरचना, बुँदा नं. १० - असमानता हटाउने र बुँदा नं. १७ को लक्ष्यका लागि सहभागिता प्राप्त गर्ने लक्ष्य हासिलमा समेत बाधा पुग गएको छ । यो विभेदले महिलाहरूलाई पोषणयुक्त खाना र सरसफाइको कमीका कारण शारीरिक र मानसिक रूपमा पर्न सक्ने असर ज्यादै घातक छ ।

^१. मर्यादित महिनावारी नीति, २०७५

^२. MICS, 2019

नेपालमा महिनावारी व्यवस्थापनको अवस्था पनि निकै नाजुक देखिन्छ । राष्ट्रिय तथ्याङ्क अनुसार जम्मा १५ प्रतिशत महिलाहरू प्याडको प्रयोग गर्नु । जसका लागि वार्षिक रूपमा १६ करोड प्याडको माग रहेको छ । प्याड प्रयोगकर्ताको रोजाइ हेर्दा २० प्रतिशतले नेपाली कम्पनीको प्रयोग गरे पनि ८० प्रतिशतले विदेशी प्याड प्रयोग गरेको पाइएको छ ।

नेपालमा स्यानिटरी प्याड र बेबी डाइपर उत्पादन गर्ने भाषा, विराटनगर, धनगढी, महेन्द्रनगरलगायत क्षेत्रमा २४ बटा उद्योग छन् । यी उद्योगमा करिब सात अर्ब रूपैयाँ हाराहारीको लगानी छ, जसबाट दुई हजार जनाले प्रत्यक्ष र तीन हजार जनाले अप्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन् । ४० करोड थान प्याड प्रतिवर्ष खपत हुन्छ भने उद्योगको उत्पादन क्षमता ६० करोड भन्दा बढी छ । विडम्बना, आयात २५ करोड थान हाराहारी हुन्छ, बाँकी खपत मात्रै स्वदेशी उत्पादनबाट हुन्छ ।^३

यसरी हेर्दा एकातिर प्याड सर्वसुलभ हुँदै गएको देखिन्छ भने अर्कातिर यसको व्यवस्थापन दिनदिनै जिटिल हुँदै गरेको छ । स्वदेशमा उद्योगहरू हुँदाहुँदै आयात गर्ने प्रवृत्ति अर्थतन्त्रका लागि समेत घातक छ ।

नेपालमा सन् २०११ अधिसम्म महिनावारी सम्बन्धी विषयमा घनीभूत छलफल भएको पाइँदैनयो । तत्कालीन सुदूर पश्चिम र मध्यपश्चिम क्षेत्रका अभियन्ताहरूले छाउपडी प्रथा उन्मूलनका लागि आवाज उठाए पनि त्यसले राष्ट्रिय महत्व पाएको थिएन । खानेपानी तथा सरसफाइ नीति समेत यस विषयमा मौन प्रायः थियो । सन् २०११ को सरसफाइ गुरुयोजनाले महिनावारीको प्रसङ्ग उठाए पनि आधारभूत सरसफाइमै ध्यान केन्द्रित गरेकाले महिनावारी स्वच्छता सम्बन्धमा अपेक्षित रूपमा वकालत हुन सकेको थिएन । यद्यपि, महिनावारी स्वच्छता विश्वव्यापी चासोको विषय भएको हुँदा नेपाल सरकारले पछिल्लो दिनमा यस सम्बन्धी मौनता तोड्ने अभियानमा साथ दिने प्रण भनेको गरेको छ । नेपालको संविधानको २०७२ को धारा १६ मा नागरिकको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, धारा १७ मा स्वतन्त्रताको हक, धारा १८ मा समानताको हक, धारा २४ मा छुवाछ्नुत तथा भेदभाव विरुद्धको हक, धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक, धारा ३१ मा शिक्षा सम्बन्धी हक, धारा ३५ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी हक, धारा ३६ मा खाद्य सम्बन्धी हक, धारा ३७ मा आवासको हक र धारा ३८ मा महिलाको हक लगायतका हकको व्यवस्था गरेको छ । यी प्रावधानहरूले महिनावारी र यसका कारण हुने विभेदलाई समेत सम्बोधन गर्न सक्छन् । यसरी नेपालको संविधानको मौलिक हक समेतले महिला अधिकार र समानताका विषयमा उठान गरे तापनि महिनावारीलाई नै विशेष सम्बोधन गर्ने किसिमको नीति भने बन्न सकेको छैन । मर्यादित महिनावारी नीति २०७५ मस्यौदा तयार भए पनि यसले अन्तिम रूप प्राप्त गर्न सकेको छैन । विभिन्न मन्त्रालयहरूले महिनावारी स्वच्छता सम्बन्धी काम गर्ने प्रतिवद्धता जनाए पनि सबै मञ्चालय आफै नियमित कार्यक्रममा व्यस्त छन् र महिनावारी प्रति

^३. <https://www.ratopati.com/story/236824>

नेपाल स्वास्थ्यको लागि पानी (नेवा) को त्रैमासिक बुलेटिन

जोड दिएको पाँइदैन । गैर सरकारी क्षेत्रले यसमा आवाज उठाए पनि आवश्यकता अनुरूप योगदान पुन्याउन सकेको पाइँदैन ।

समस्यालाई आत्मसात गर्नु आवश्यक

विश्वव्यापी रूपमा सन् २०१४ देखि मनाउन थालिएको महिनावारी स्वच्छता दिवस यस वर्ष पनि “सम्पानित महिनावारी, हाप्रो प्रतिबद्धता” नारा सहित भव्यताका साथ मनाइयो । तर कार्यक्रम मनाउनु र परिवर्तन आउनु अत्यन्त फरक कुरा हो । आजसम्म यस सवालमा निकै बहस भइसके तापनि अपेक्षित परिणाम भने आउन सकेको छैन । जसको एउटा प्रमुख कारण शिक्षित वर्ग तथा जानेबुझेका व्यक्ति समेतले यो अन्धविश्वास तोडनका लागि आँट गर्न नसक्नु हो ।

केही वर्ष अघि महिनावारी समस्याको समाधानका लागि सरकारले प्रहरी बल लगाएर छाउ गोठहरू भत्काएका धेरै समाचार प्रकाशित भए । तर यो समस्याको जरोमा नपुगीकन अर्थात् मानिसहरूको दिमागमा रहेको छाउगोठ नभत्काई भौतिक रूपमा बनेका छाउगोठ मात्र भत्काउनु समस्याको समाधान होइन भने कुरा तुरन्तै देखियो । किनभने महिलाहरूले तुरन्तै अस्थायी छाउ बनाएर महिनावारी समयमा अलगै बसेको पाइयो ।

त्यसैले यस कुप्रथालाई जरैदेखि उखेल्न व्यक्तिले परिवर्तन आफैबाट सुरु गर्दै, यसबारेमा निरन्तर वकालत गर्ने, महिनावारीका विषयमा खुलेर कुरा गर्ने वातावरण मिलाउने, सम्पूर्ण सामाजिक परिवर्तनका लागि

समस्याको चुरोमा नपुगाको परिणाम : प्रहरीले छाउगोठ भत्काइदैपछि
अस्थायी छाउ बनाएर गुजारा गर्दै महिलाहरू

पुरुषको समेत संलमनता बढाउने, विभिन्न संघ, संस्था, निकाय आदि स्थान महिला मैत्री बनाउने, विद्यालय तथा कलेज महिनावारी मैत्री बनाउनुका साथ यस विषयमा किशोर तथा किशोरी दुवैलाई यथार्थ जानकारी दिने र राज्यले आवश्यक कानूनको तर्जुमा गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गराउन जरुरी छ । साथै अपाङ्गता भएका तथा यौनिक अल्पसंख्यकहरूका लागि महिनावारी अभ कष्टकर भएको हुँदा उनीहरूका लागि विशेष योजना बनाउनु पर्छ ।

मैत्रेयी शर्मा

नेवा क्यालेण्डर २०६३ बाट उद्घृत